

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Пальчик Олег В'ячеславович

Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні/The principles of justice, providing legal status of judges in Ukraine

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство
Магістерська робота

Виконав студент групи ПРзм-21
О.В. Пальчик

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Н.О.Чудик

Магістерську роботу допущено
до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З.Рогатинська**

Тернопіль – 2017

РЕЗІЮМЕ

Магістерська робота містить 95 сторінок та список використаних джерел із 81 найменування.

Метою магістерської роботи є комплексний правовий аналіз наукових питань стосовно принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які стосуються реалізації принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді.

Предметом дослідження є теоретичні та нормативні аспекти принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді, а також особливості їх реалізації.

Одержані висновки і їх новизна полягає у комплексному дослідженні, в якому розглянуто принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді.

Ключові слова: судова влада, правосуддя, правовий статус судді, принципи правосуддя.

ABSTRACT

Thesis contains a 95 page and a list of sources 81 items.

The goal of thesis is a comprehensive legal analysis of scientific issues related to the principles of justice, ensuring the legal status of judges in Ukraine.

Subject of inquiry social relations that relate to the principles of justice, ensuring the legal status of judges.

Subject matter are theoretical and regulatory aspects of the principles of justice, providing legal status of judges, and especially their implementation.

The resulting findings and their novelty is a complex study that examined the principles of justice, ensuring the legal status of judges..

Keywords: judiciary, justice, the legal status of judges, the principles of justice.

АНОТАЦІЯ

Пальчик О. Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У роботі проаналізовано правовий статус судді. Автором досліджено принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні.

ANNOTATION

Palchyk O. Principles of Justice to ensure the legal status of judges in Ukraine – Manuscript.

This research is to submit Master of master of Law on specialization 8.03040101. – Law. -Ternopil national economic university, Ternopil, 2017.

This work examines the legal status of judges. The author investigated pravovsuddya principles that provide legal status of judges in Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика правового статусу судді.....	7
1.1. Поняття та зміст правового статусу судді	7
1.2. Поняття та система принципів правосуддя, що характеризують і забезпечують правовий статус судді	17
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді	25
2.1. Принцип незалежності судді	25
2.2. Принцип недоторканності судді	34
2.3. Принципи незмінюваності та єдності правового статусу судді.....	40
2.4. Принципи професіоналізму та несумісності судді.....	47
2.5. Принцип законності.....	54
2.6. Принцип дотримання суддею морально-етичних норм.....	63
Висновки до розділу 2	81
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах істотного оновлення вітчизняного законодавства про судоустрій України науковці та юристи-практики активно обговорюють низку питань щодо реформування судової системи. Дискусії у цьому напрямі значно посилились після прийняття Верховною Радою України 2 червня 2016 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Прийняття цього доволі важливого нормативно-правового акту, спрямованого на реформування судової системи, є один із перших реальних кроків на шляху до змін в судовій системі і, зокрема, відновлення довіри до суду як надійного захисника прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина в Україні, посилення значення судової влади в суспільстві. На вирішення цих та низки інших проблем нинішнього стану правосуддя, судової влади загалом й спрямована сама судова реформа, в основу якої покладено низку принципів правосуддя, де вагоме значення мають принципи, що забезпечують правове положення судді, які повинні пронизувати всі нормативні положення законодавства про статус суддів та сприяти не тільки організації діяльності судової гілки влади в чітко визначеному правовому полі, але й забезпечувати справедливе відправлення правосуддя.

Мета дослідження полягає в комплексному правовому аналізі наукових питань стосовно принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні.

Відповідно до визначеної мети, завдання цієї роботи полягають в наступному:

- визначити поняття та зміст правового статусу судді;
- сформулювати поняття принципів правосуддя, що забезпечують статус судді;
- обґрунтувати перелік принципів, які належать до системи принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді;

– сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та практичного використання принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, які стосуються реалізації принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді.

Предметом дослідження є теоретичні та нормативні аспекти принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді, а також особливості їх реалізації.

Теоретична основа дослідження. Певний внесок у розробку цієї проблеми зробили такі вчені, як І. Беспалько, М. Василевич, В. Висоцький, Т. Галайденко, В. Гринюк, В. Гончаренко, М. Косюта, П. Кохан, О. Кучинська, В. Маляренко, І. Марочкін, В. Молдован, В. Нор, В. Погорілко, В. Шишкін, С. Штогун, Н. Юзікова та інші.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальні та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: історичний, діалектичний, аналізу і синтезу, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні, в якому розглянуто принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді.

На основі виконаного дослідження сформульовано наукові положення та висновки. Основні з них такі:

– запропоновано під принципами, що забезпечують правовий статус судді, розуміти важливі засади правосуддя, які спрямовані на створення надійних умов для ефективної реалізації правового статусу суддею;

– визначено систему принципів, що забезпечують правовий статус судді, до якої зараховано такі принципи: незалежності судді, недоторканності судді, несумісності суддівської посади, незмінюваності та єдності правового статусу судді, професіоналізму судді та принцип дотримання суддею морально-етичних норм;

– здійснено класифікацію принципів, що забезпечують правовий статус судді, за видами;

– визначено значення принципу дотримання суддею морально-етичних норм для правового статусу судді та запропоновано шляхи його вдосконалення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в ході дослідження пропозиції доповнюють науку про судочинство щодо принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається із вступу, двох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

Загальна характеристика правового статусу судді

1.1. Поняття та зміст правового статусу судді

В наш час в Україні спостерігаються динамічні комплексні зміни судової системи. Їх основні напрямки повинні забезпечити підвищення якості правосуддя, рівня судового захисту прав і законних інтересів громадян і організацій. Якість правосуддя у певній мірі визначається кадровим забезпеченням судової системи, незалежністю суддів і нормативно закріпленим і практично реалізованим набором гарантій їх незалежності. У той же час правовий статус суддів та принципи його забезпечення багато в чому залишаються *terra incognita* в сучасній правовій науці.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Саме визначення поняття «статусу судді» в законодавстві України відсутнє [1]. У зв'язку з цим необхідно перш за все з'ясувати, що слід розуміти під правовим статусом, які визначення даються в юридичній науці, як у загальній теорії права, так і в галузевих науках. Також важливо проаналізувати, що входить в його зміст, з яких елементів він складається. Це дозволить в подальшому, з урахуванням теоретичних і практичних складових вищевказаних понять, сформулювати поняття і зміст правового статусу судді, позначивши існуючі при цьому складнощі і прогалини правового регулювання.

Переходячи до розгляду поняття правового статусу судді перш за все слід зазначити, що суддя – це професія (від лат. *professio* – офіційно зазначене заняття, спеціальність), вид трудової діяльності, що визначається характером і метою здійснення правосуддя. Слід зазначити, що професія судді має давні коріння. Так, саме слово «суддя» (від давньоєврейського «шофет») у давнину мало декілька значень, а саме: суддя, рятувальник, «той, що допомагає», «право керувати». Тоді під цим словом розумілася особа, обрана або призначена громадою для розв'язування спорів про воду, землю, сімейні та спадкові

відносини, а в наш час – посадова особа держави, наділена повноваженнями провадити слухання, приймати ухвали і головувати при вирішенні юридичних питань в суді [16, с. 10].

В наш час ця професія нормативно визначена Переліком професій для підприємств, установ та організацій усіх форм власності у Класифікаторі професій, затвердженому й введеному в дію Державним комітетом стандартизації, метрології та сертифікації України 1 листопада 2010 р. Професія судді суду загальної юрисдикції є постійною і не може здійснюватися за договором [17, с. 22–23]. Відповідно до чинного українського законодавства суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.

При характеристиці правового статусу судді, на думку Л. Москвича, мова повинна йти не про правовий статус суддівської посади, а про правовий статус людини, яка обіймає посаду носія судової влади [18, с. 7]. Дане положення набуває особливого значення в умовах формування громадянського суспільства, налагодження соціальних відносин між його членами, між ними і правовою державою. Хоча, безперечно, статус не може існувати без посади, більше того, остання визначає позицію носія статусу в судовій системі та соціальній системі в цілому. Але й без особистості, безпосереднього виконавця соціальної ролі носія судової влади неможливо віднайти статус.

Зазвичай під правовим статусом судді розуміють порядок набуття статусу, сукупність їх прав та обов'язків, вимоги, що ставляться до суддів, правові гарантії, які дозволяють суддям здійснювати свої повноваження згідно з законом, порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності та звільнення з посади [19, с. 254].

В. Молдован зазначає, що статус суддів – це сукупність прав і обов'язків, закріплених чинним законодавством стосовно порядку обрання суддів, їхніх повноважень, гарантій їхньої діяльності та відповідальності [20, с.190]. Інші

науковці під правовим статусом суддів (їхнім правовим статусом) розуміють лише сукупність їхніх прав і обов'язків, закріплених у законі [21, с. 147].

На думку А. Тіганова правовий статус суддів слід розглядати у вузькому і широкому значеннях. У вузькому значенні під правовим статусом судді слід розуміти правове становище посадової особи судової влади, що здійснює правосуддя, яке визначається впорядкованою сукупністю спеціальних прав, обов'язків і юридичною відповідальністю цієї особи, що настає за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків. В широкому значенні – правовий статус суддів слід характеризувати також компетенцією, гарантіями реалізації прав і обов'язків, порядком наділення кандидатів суддівськими повноваженнями, вимогами до кандидатів на посади суддів, процедурою зупинення та припинення повноважень [22, с. 12].

Досить цікаве визначення поняття правового статусу посадової особи (в т.ч. судді), сформульовано Д. Лукаєвим, під яким він розуміє встановлену нормами права сукупність елементів (прав, обов'язків, гарантій, відповідальності та інших) обумовлених місцем і призначенням посадової особи у відповідному органі влади, організації, що характеризують положення даної посадової особи серед посадових осіб, її взаємовідносини з іншими посадовими особами та іншими суб'єктами права [24, с.18]. Інший російський науковець зазначає, що правовий статус – це сукупність прав, обов'язків та законних інтересів названих посадових осіб, яка встановлена з метою забезпечення незалежності суддів при здійсненні правосуддя [25, с. 5].

Правовий статус судді характеризує обсяг правових можливостей, певну міру свободи поведінки носія судової влади. За своєю сутністю він є спеціальним різновидом професійного статусу, оскільки йдеться про виняткові правові можливості посадової особи судової влади, якій надаються відповідні правові можливості для ефективного здійснення професійної діяльності [26, с. 12].

Таким чином, правовий статус судді характеризує обсяг правових можливостей, певну міру свободи поведінки носія судової влади. Сам правовий

статус є різновидом професійного прав статусу. Це пов'язано з тим, що судді для здійснення правосуддя надаються певні права, без яких здійснення професійної діяльності неможливе.

Щодо іншого виду ролей судді (неслужбових ролей), то вони є подібними до тих ролей, які мають виконувати всі інші члени суспільства. Тому, варто погодитися з І. Петрухіним, який слушно зазначає, що на вищезазначених міркуваннях має будуватися і функціонувати громадянське суспільство, одним із принципів якого виступає відносність автономності держави від суспільства як органічної цілісності (соціального організму), хоча суб'єктами відносин, існуючих в кожному із них, є одні й ті самі індивіди, групи, об'єднання тощо [33, с. 40-42]. З вищезазначеного випливає, що суддя в першу чергу є загальним суб'єктом права. Це пов'язано з тим, що відповідно до Конституції України, міжнародно-правових актів, законів України, підзаконних нормативних актів України між суддею та іншими суб'єктами права можуть виникати правовідносини не пов'язані з суддівською посадою. Відповідно як загальний суб'єкт права суддя має певні права та певні обов'язки, які можуть бути пов'язані з конституційними, цивільними, сімейними та іншими правовідносинами.

Найбільш важливим, центральним питанням при визначенні правового статусу судді є його зміст. Характеристика правового статусу неможлива без встановлення та аналізу його елементів. Тільки їх зміст дозволить визначити місце і роль судді. Саме тому поняття правового статусу часто визначається через перерахування його елементів.

Під елементом правового статусу слід розуміти відносно самостійну його частину, обумовлену місцем і призначенням відповідного суб'єкта в державі, суспільстві, органі влади, організації, яка характеризує окрему сторону його змісту [24, с. 14].

У юридичній літературі зустрічаються різні думки щодо того, що являє собою структура правового статусу судді, з яких елементів він складається.

Російський дослідник Г. Єрмошин у статусі судді виділяє дві складові: по-перше, процесуальна складова статусу судді, тобто права та обов'язки, судді як особи, що займає посаду державного службовця, які визначаються процесуальним законодавством (він зазначає, що в навчальному процесі ця складова статусу судді вивчається в рамках конституційного, цивільного, кримінального та господарського судочинства, а також в рамках вивчення особливостей розгляду спорів, що впливають з адміністративних правовідносин), по-друге, права та обов'язки судді, які визначають його особливе становище в суспільстві як громадянина. Адже саме це особливе становище, вказує він, по суті справи є гарантією забезпечення тих його прав і обов'язків, які суддя реалізує, безпосередньо здійснюючи правосуддя, свої владні правомочності [34, с. 14]. Інший російський науковець О. Бабаєва у зміст статусу судді включає такі елементи: правоздатність та дієздатність судді; законодавчо закріплені права та обов'язки, гарантії цих прав і обов'язків; відповідальність за належне виконання покладених на нього обов'язків. При цьому зазначений автор дане визначення вважає можливим поширити і на інших суб'єктів – учасників конкретних правовідносин. А. Тіганов обґрунтовує необхідність виділяти в структурі суддівського статусу основні елементи, які утворюють суб'єктивні права, обов'язки і юридичну відповідальність, і додаткові елементи, до яких слід віднести суддівську компетенцію, гарантії реалізації прав і обов'язків, нормативні вимоги до кандидатів на посади суддів, законодавчу процедуру формування суддівського корпусу, правила призупинення та припинення повноважень судді [22, с. 12].

У вітчизняній науці конституційного права зміст правового статусу суддів розглядається як взаємодоповнюючі один одного компоненти, якими є правовий (ядром якого слугує конституційно-правовий), моральний, етичний, психічний фізіологічний, соціальний компоненти, при цьому деякі з них не можна втілювати у правову форму. Останні можна було б об'єднати словом «суміжні». У свою чергу правовий компонент включає в собі:

- 1) конституційну основу правового компонента;

- 2) законодавчу складову правового компонента;
- 3) гарантії незалежності суддів;
- 4) відповідальність суддів [16, с. 10].

На думку Д. Лукаюнова зміст правового статусу судді складають такі елементи:

- 1) вимоги, що пред'являються до судді;
- 2) строк повноважень, як часовий відрізок з моменту виникнення і до моменту припинення наділення конкретної особи правовим статусом;
- 3) завдання, які стоять перед суддею, наділеною відповідним правовим статусом;
- 4) принципи діяльності;
- 5) функції;
- 6) повноваження;
- 7) гарантії їх реалізації;
- 8) відповідальність [24, с. 16].

Таким чином, беручи до уваги викладені точки зору на проблему відокремлення елементів правового статусу судді, видається, що його основними елементами є:

- 1) права судді;
- 2) обов'язки судді;
- 3) гарантії цих прав та обов'язків;
- 4) відповідальність судді.

Даний перелік є найбільш повним і оптимальним для того, щоб можна було говорити про завершеність врегулювання правового статусу судді.

Основні засади правового статусу суддів визначені в статтях 126–130 Конституції України, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», в главах 3, 4 Закону України «Про Конституційний Суд України», в процесуальних кодексах та в інших нормативно-правових актах.

Серед цих нормативно-правових актів найбільш детальноше питання правового статусу суддів врегульоване в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». У правовій компонент статусу судді, на думку М.Клеандрова, слід включити відповідні норми міжнародного права. Так, в Європейській хартії про статус суддів (1998) зазначено, що «метою статусу суддів є забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості, яких кожен громадянин має право очікувати від судових інстанцій і від кожного судді, якому довірено захист його прав. Статус виключає можливість прийняття і застосування будь-яких нормативних положень або процедур, здатних похитнути довіру до їх компетентності, незалежності та неупередженості. Ця Хартія містить положення, які максимально гарантують досягнення її цілей. Ці положення спрямовані на підвищення рівня гарантій в різних європейських країнах. Вони не можуть служити підставою для таких змін національного статусу в окремих країнах, які здатні привести до зниження рівня вже забезпечених гарантій.

У кожній європейській державі основні принципи статусу суддів встановлюються внутрішніми правовими нормами на максимально високому рівні, а регламентують його правила – у відповідних нормах, прийнятих, як мінімум, на законодавчому рівні. Ці норми, не розкривають зміст поняття «статус судді», знаходяться в розділі 1 "Загальні принципи». Самому ж змісту статусу суддів присвячена вся зазначена Хартія, в якій у відповідних розділах закріплені норми про відбір, зарахування, первісну підготовку (розд. 2), призначення, незмінюваність (розд. 3), проходження служби (розд. 4), відповідальність (розд. 5), винагороду, соціальне забезпечення (розд. 6) і припинення повноважень суддів (розд. 7). Таким чином, можна говорити про міжнародно-правовий статус судді [36, с. 9].

Однак це не означає це, статус судді обмежений регулюванням безпосередньо положеннями Конституції України, міжнародно-правовими актами: Європейською хартією про статус суддів і деякими іншими, зокрема Рекомендацією NR (94) 12 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи

про незалежність, ефективність і роль суддів, прийнятої Комітетом Міністрів 13 жовтня 1994 та законами України. Крім конституційного, міжнародно-правового та законодавчого регулювання в наповненні відповідним змістом статусу судді в нашій країні дуже важливу й досить активну роль відіграють: а) акти органів суддівського співтовариства, насамперед Кодекс професійної етики судді від 24 жовтня 2002 р. Важливу роль відіграють і судові акти вищих судових органів країни, перш за все відповідні рішення Конституційного Суду України і постанови Пленуму Верховного Суду України.

Важливу роль для наповнення змісту статусу судді відіграють морально-етичні установки і звичаю в суддівському середовищі, відповідний моральний клімат в окремому суді, судах окремого регіону, судовій системі країни в цілому.

Права й обов'язки суддів найбільш повно визначають ступінь їх можливої (службової) поведінки. Вказані інститути розкривають зміст правомірної поведінки судді при здійсненні професійної діяльності, встановлюють її конкретний вид та ступінь. Правовий статус суддів гарантується державою. Засобом його закріплення є правові норми. Права й обов'язки судді завжди існують в певних межах – періоді володіння статусом і реалізуються у конкретних правовідносинах, що виникають в умовах здійснення професійних функцій носія судової влади [30, с. 45-46].

Л. Москвич, В. Єгорова зазначають, що правам суддів притаманні такі характерні риси: по-перше, вони належать конкретному суб'єкту – судді; по-друге, ґрунтуються на нормах позитивного права – Конституції України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів» та ін.; по-третє, являють собою забезпечену державою і правом можливість певної поведінки, спрямованої на досягнення соціального блага; по-четверте, їх виникнення обумовлюється конкретним юридичним фактом – призначенням (обранням) на посаду судді; по-п'яте, зміст та обсяг прав суддів визначаються специфікою правового статусу носіїв судової влади в конкретній державі; по-шосте, забезпечуються загальними (економічними, політичними, ідеологічними, організаційними) і

спеціальними (юридичними) гарантіями; по-сьоме, їх порушення тягне юридичну відповідальність [17, с. 28; 30, с. 45-46].

Судді України користуються всіма правами та основними свободами людини і громадянина, за винятком встановлених національним законодавством обмежень, обумовлених особливостями правового статусу.

Вони також не звільняються від виконання конституційних обов'язків, як то захист Вітчизни чи сплата податків і зборів, повинні не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей тощо.

Відповідно до ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя має право брати участь у суддівському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності суду в порядку, встановленому законом. Судді можуть утворювати об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня. Суддя має право вдосконалювати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку.

Відповідно до ст.56 «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний:

1) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;

2) дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів;

3) подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді;

4) виявляти повагу до учасників процесу;

5) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

6) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції;

7) подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

8) систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду;

9) звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання;

10) підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або доброчесності поведінки судді [1].

Крім того, щодо професійних суддів Конституцією України (ч. 2 ст. 127) встановлено заборони на участь у будь-якій політичній діяльності, можливість мати представницький мандат або належати до політичної партії чи профспілки, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Вищезазначені обмеження сприяють здійсненню незалежного та ефективного правосуддя. Крім того, ці обмеження діють від початку перебування на суддівській посаді до завершення перебування на ній. Законодавством України не передбачена можливість їх відміни або заміни. Також, ці обмеження маю позитивний вплив та ефективно впливають на організацію та функціонування сучасної судової системи. Основне завдання обмежень передбачених ч. 2 ст. 127 Конституції України полягає в тому, щоб створити умови для ефективної реалізації суддівських прав та обов'язків, а також для уникнення та попередження можливих зловживань при здійсненні правосуддя з боку суддів.

Особливість цих правообмежень, як слушно зазначає П. Панталієнко, полягає у тому, що суддя на період перебування на своїй посаді судді позбавляється певних прав, які входять до загального правового статусу громадянина. Ця обставина обмежує загальну дієздатність судді як громадянина і тим самим звужує межі його загального правового статусу [6, с. 250].

Отже, враховуючи вищезазначені погляди на поняття та проаналізувавши зміст правового статусу судді, варто дати власне визначення цього поняття. Під правовим статусом судді слід розуміти нормативно-визначені права, обов'язки, гарантії, які сприяють суддям здійснювати свої повноваження та особливості їх притягнення до відповідальності.

Правовий статус судді, що складається з елементів, забезпечує можливість судді здійснювати незалежне, неупереджене та справедливе правосуддя. Всі ці елементи у відношенні один до одного є взаємодоповнюючими.

Судді в Україні володіють єдиним статусом і різняться між собою тільки повноваженнями і компетенцією, а особливості правового становища окремих категорій суддів визначаються специфічними законами (наприклад статус судді Конституційного Суду України Законом України «Про Конституційний Суд України»).

1.2. Поняття та система принципів правосуддя, що характеризують і забезпечують правовий статус судді

Правосуддя в Україні здійснюється відповідно до певних принципів. Поняття «принцип» у перекладі з латинської означає «початок», «першооснова», «первинність». З давніх-давен принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи [41, с. 197].

В. Дьоміна звертає увагу, що існує більше п'ятнадцяти загальних визначень принципу: «Принцип визначається і як першооснова, і як підстава, і як аксіома, і як постулат, і як передумова знання, і як керівна ідея, і як

центральне поняття, і як сполучна ланка між поняттями, і як відправний пункт пояснення, і як вихідне положення теорії, і як основне теоретичне знання, і як вираження необхідності або закону явищ, і як відношення між законами, і як одна з логічних функцій закону, і як внутрішнє переконання людини й погляд па речі й т. д.» [42, с. 7].

Досить багато поглядів на це поняття є в сучасній теорії держави і права. Професор П. Рабінович зазначає, що принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання [8, с. 97]. М. Кельман, О. Мурашин вважають, що під принципами права слід розуміти керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – найбільш загальні норми, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всі суб'єкти. Ці норми або чітко сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [43, с. 245]. На думку Л. Луць принципи права є основні нормативні засади позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання [9, с. 143].

Слід погодитись з О. Ковалем, який зазначає, що принципи права спрямовують й синхронізують увесь механізм правового регулювання суспільних відносин, розкривають місце права в суспільному розвитку. Саме принципи права слугують критерієм правомірності дій громадян і державного апарату в цілому та при відомих умовах сприяють росту правосвідомості населення, правової культури й освіти. Крім того вищезазначений науковець зауважує, що принципи права є своєрідною передаточною ланкою між економічним базисом суспільства та його юридичною надбудовою, системою нормативного регулювання [44, с. 41–42].

В сучасній правовій літературі, використовуються різні терміни при визначенні судових принципів: принципи судової влади, принципи правосуддя, принципи судової діяльності, принципи організації судової влади і навіть правоохоронні принципи.

Поняття принципів судової влади найбільш широко досліджувалось відомими російськими вченими. Так, М. Марченко чітко розмежовує принципи судової влади та принципи судової системи. За визначенням вченого, під принципами організації і діяльності судової влади в широкому загальноприйнятому змісті розуміються вихідні положення та керівні ідеї, на основі яких виникає, функціонує і зміцнюється (розвивається) як сама судова влада, так і її носій, механізм її реалізації – судова система [45, с. 24].

В сучасній українській правовій літературі зазначається, що принципами судової влади є норми найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, побудову її основних інститутів та спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою [20, с. 40].

Серед судових принципів науковці окрему виділяють принципи судочинства. На думку В. Городевенка, принципи (засади) судочинства – це передбачені законодавством основні, пов'язані з метою і завданням останнього, ідеї, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду та всіх інших учасників процесу [46, с. 125]. Окремо в науці визначають принципи конституційного судочинства, під якими розуміють вироблені тривалою судовою практикою країн світу та обґрунтовані правознавчою наукою загальні правила (ідеї, максимуми) здійснення належної природної процедури, які закріплені в міжнародно-правових актах з прав людини, конституціях і спеціальних законах національних держав та які застосовуються у практичній діяльності органів конституційної юрисдикції сучасних держав [47, с. 28–29].

Щодо принципів побудови судової системи, то І. Назаров зазначає, що вони частиною принципів судової влади, але, з огляду на цілком видиму специфіку, утворюють самостійну систему принципів. На його думку принципи побудови судової системи можна як історично сформовані теорією й практикою діяльності судів, обумовлені економічним і ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства нормативно закріплені положення, які фіксують найбільш важливі

вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст й специфіку, визначають тенденції розвитку. До основних принципів побудови судової системи вчений відносить такі: принцип територіальності, принцип спеціалізації, принцип єдності судової системи, принцип самостійності суду, принцип ступінчастості побудови судової системи, принцип ієрархічності, принцип доступності суду [48, с. 3–4, с. 128–129]. Безсумнівно існування цієї групи принципів видається реальним, проте варто зазначити що існують як і конституційні принципи та і інші принципи, які мають правову природу і які досить глибоко досліджені в правовій літературі сучасними науковцями.

Слід також розмежовувати принципи судової влади та принципи правосуддя. На думку І. Факаса під принципами правосуддя слід розуміти закріплені у чинному законодавстві основоположні керівні начала (ідеї), які визначають головні, вихідні моменти діяльності судових органів [49, с. 45]. У. Мірінович під принципами правосуддя пропонує розуміти основні нормативні засади, що визначають діяльність суддів під час розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [50, с. 237].

Загалом юридична природа принципів правосуддя, характеризується наступними ознаками:

1. Вони мають об'єктивний характер, оскільки відображають найбільш загальні закономірності врегульованих правовідносин, виражають результат розвитку суспільної практики. У принципах виражені політичні, правові та моральні ідеї, що панують у суспільстві.

Принципи є стабільними, але водночас розвиваються у зв'язку з новими потребами життя суспільства.

Принципи правосуддя органічно пов'язані з загальноправовими принципами і являють собою їх конкретизацію. Так, принцип рівності прав та свобод людини і громадянина передбачений ст.24 Конституції України, а також міжнародно-правовими актами (Загальна декларація прав людини, Європейська

конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) конкретизується у Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

2. Найважливішою умовою реального життя зазначених принципів є закріплення їх у нормах конституційного права. Зміст принципу може бути закріплений в одній або декількох статтях закону. Інколи в одній статті може бути відображено зміст кількох принципів.

Найважливіші принципи правосуддя закріплені в Конституції України. Вони конкретизуються у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Ці правові акти, а також норми і принципи міжнародного права, закріплені у Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, в Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод, становить основну конституційну базу здійснення правосуддя. Наступний етап конкретизації зазначених принципів відбувається в нормах кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального та адміністративно-процесуального права (КПК, ЦПК, ГПК, КпАП, КАС).

3. Принципи правосуддя виступають критерієм правомірності поведінки діяльності суб'єкта правовідносин, які пов'язані із правосуддям.

4. Принципи правосуддя, як і всі правові принципи, характеризуються універсальністю та особливою значимістю. Це означає, що вони виступають як орієнтири у правотворчій і правозастосовчій діяльності. Усі суб'єкти, залучені в сферу судочинства, зобов'язані діяти у відповідності з принципами, підкорятися не тільки конкретним правилам, а й основним засадам в цілому. Це стосується суддів, прокурорів, адвокатів, сторін судового процесу та всіх інших осіб, які беруть участь у справі [51, с. 64].

5. Кожен принцип правосуддя має відповідний механізм забезпечення, тобто певну систему гарантій. Він включає в себе не тільки конституційні гарантії, а й гарантії інших галузей права.

6. Всі принципи правосуддя утворюють єдину систему, мають власний зміст і певну систему гарантій, але всі принципи діють в нерозривному зв'язку один з одним.

Під системою принципів правосуддя в сучасній юридичній науці розуміється певна модель, що визначає природу і суть правосуддя, заходи, за допомогою яких можна вирішити завдання, поставлені перед ним [54, с. 55]. Для досліджуваної системи принципів характерна така властивість, як цілісність, тобто єдність її елементів, принципів, а це є можливим лише за умови загальності останніх.

За змістом принципи правосуддя поділяють на:

- 1) принципи, що характеризують судову владу та здійснення правосуддя;
- 2) принципи, що характеризують правовий статус особи при здійсненні правосуддя;
- 3) принципи, що характеризують правовий статус судді.

Особливий інтерес для нашого дослідження представляють останній вид принципів. Поряд з цим принципами сучасні науковці називають також принципи статусу судді» [65, с. 78], «принципи, що забезпечують правовий статус судді», «принципи діяльності суддів» [17, с. 114]. Порівнюючи ці принципи слід зазначити, що принципи статусу судді фактично є синонімом принципам, що характеризують правовий статус судді. Щодо принципів діяльності суддів і принципів, що забезпечують правовий статус судді, то їх зміст є значно вужчим відносно до змісту принципів, що характеризують статус судді.

В юридичній літературі відносно кількості і змісту принципів, що характеризують правовий статус суддів, єдність думок відсутня. Так, до числа цих принципів Е. Абросимова відносить крім незалежності «незмінюваність, недоторканність, належне матеріальне забезпечення суддів» [66, с. 41–53]. В. Туманов вважає, що «правовий статус суддів характеризують незалежність, призначуваність, незмінюваність і суддівська несумісність, тобто заборона суддям заміщати інші посади» [67, с. 29].

В. Чебан дотримується

точки зору, відповідно до якої незалежність є центральним принципом правового статусу суддів, а незмінюваність, недоторканність, несумісність, принцип належного матеріального забезпечення суддів й ін. є гарантіями незалежності суддів [16, с. 197].

В сучасній юридичній науці відсутнє визначення та чітка класифікація принципів, що забезпечують правовий статус судді. Для того, щоб визначити правильно сутність цих принципів потрібно звернутися до тлумачного словника української мови. Відповідно до цього словника слово «забезпечувати» означає: 1) створювати надійні умови для здійснення чогось-небудь; гарантувати щось. 2) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [69, с. 148].

Тому і не дивно, що найважливішими принципами, що забезпечують правовий статус судді перш за все є:

- 1) принцип незалежності судді;
- 2) принцип недоторканості судді.

Саме в цих двох принципах найяскравіше виражається суть забезпечення правового статусу судді. Проте значення інших принципів для забезпечення правового статусу судді не слід недооцінювати. До цих принципів слід також віднести принцип незмінюваності та єдності правового статусу.

Висновки до розділу 1

Отже, з'ясувавши поняття «правового статусу судді», юридичну природу принципів правосуддя, їх ознаки, та систему ми маємо можливість узагальнити викладений вище теоретичний матеріал:

Правовий статус судді - це нормативно-визначені права, обов'язки, гарантії, які сприяють суддям здійснювати свої повноваження та особливості їх притягнення до відповідальності.

Основними елементами правового статусу судді є:

- права судді;
- обов'язки судді;
- гарантії цих прав та обов'язків;

– відповідальність судді.

Даний перелік є найбільш повним і оптимальним для того, щоб можна було говорити про завершеність врегулювання правового статусу судді.

Правовий статус судді є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Він відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки, шляхом встановлення прав, обов'язків, а також гарантій їх реалізації, визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Правовий статус судді характеризується чіткою системністю та стабільністю, що, з одного боку, надає певні гарантії реалізації своїх прав, а, з іншого, запобігає зловживанню наданими їм правами.

На основі викладеного можна дійти висновку, що практичне значення для визначення і характеристики правового статусу судді мають принципи цього статусу в їх нормативно-правовому виразі. При цьому принципи і відповідні права, обов'язки та юридичні гарантії прав знаходяться у складному органічному взаємозв'язку.

З одного боку, принципи статусу судді по-своєму конструюють систему прав і обов'язків, а також юридичних гарантій прав, що сукупно складають цей статус, з іншого – формулювання принципів об'єктивно відображають сутність такої системи.

РОЗДІЛ 2

Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді

2.1. Принцип незалежності судді

Найважливішим принципом правосуддя, що забезпечує правовий статус судді, є принцип незалежності суддів. Крім того, цей принцип є основною гарантією здійснення справедливого судочинства та водночас важливою ознакою правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об'єктивним судом.

В сучасній правовій літературі, присвяченій судовій владі та судоустрою, термін «незалежний» використовуються в різних ситуаціях. По-перше багато науковців виокремлюють принцип незалежності судової влади. По-друге, деякі науковці виокремлюють принцип незалежності суду. По-третє, при визначенні статусу суддів законодавець встановлює гарантії їх незалежності, тобто мова йде й про незалежність суддів. І в такому контексті варто зазначити, що коли йдеться про судову владу або суддівський корпус - суддів, правильно буде говорити про дію принципу незалежності. Відносно суду можливо використання як терміну незалежність, так і самостійність, залежно від того, в якому контексті використовується поняття суд [71, с. 170]. Загалом щодо понять «незалежність судової влади», «незалежність судів» і «незалежність суддів» то варто погодитись з В. Городовенком, який зазначає, що ці поняття співвідносяться через аналіз їх правових статусів: перше поняття відображає статус судової влади серед інших гілок державної влади, друге – статус суду як органу влади, третє – статус посадових осіб, як носіїв судової влади [72, с. 27].

Саме слово «незалежний» можна тлумачити як такий, який не залежить від кого-небудь, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь [3, с. 760]. Крім того, незалежність – можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів [73]. Незалежність може мати різні значення, але завжди повинно бути конкретизовано, стосовно яких зовнішніх об'єктів вона встановлюється. Незалежність може бути й повною, але звичайно встановлюється певна межа,

до якої можна бути незалежним, або визначається коло суб'єктів, що мають право (не мають права) здійснювати зовнішній вплив.

О. Михайленко цілком доречно зазначає, що незалежність судді необхідно відрізняти від його самостійності. Якщо незалежність судді означає здійснення ним своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, а також не підзвітності будь кому, то самостійність судді передбачає вільну його участь у дослідженні оцінці доказів, обговоренні й прийнятті рішення у відповідності з законом та власним переконанням [74, с. 51-52].

Так, М. Савенко вважає, що незалежність суддів – це система політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'язання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання у здійснення правосуддя, ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтереси; суспільства і держави [80, с.99]. Т. Галайденко зазначає, що незалежність суддів – це засадничі положення нормативного характеру, що безпосередньо (генетично) пов'язані з незалежністю судової влади та її носіїв, які, будучи елементом правового статусу суддів як відповідний принцип, визначають сутність інших елементів цього статусу, а також забезпечують самостійне, неупереджене та справедливе вирішення спірного правового питання суддею за внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього впливу під час здійснення правосуддя, з метою ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [81, с. 83]. Звісно, ці два визначення в деякій мірі можливо є правильними, проте їхні автори так захопилися намаганням дати деталізоване визначення, що забули про лаконічність і цим самим створили досить складні визначення поняття «незалежності суддів». Відповідно вони не можуть претендувати на досконалість.

Продовжуючи далі, слід погодитись з авторами науково-практичного коментаря до Конституції України, які зазначають, що незалежність суддів – це фундаментальний принцип функціонування судової влади, зміст якого є універсальним і практично не змінюється під впливом тієї чи іншої національної правової системи [62, с. 877].

Продовжуючи аналіз сутності принципу незалежності суддів, слід звернути увагу, що в одних нормативних джерелах незалежність суддів сприймається як принцип судової влади, у інших – як гарантія. Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, «...незалежність суддів є невід’ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону». У преамбулі Постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» зазначено: «гарантії незалежності... суддів як носіїв судової влади та самостійності судів як судових органів визначено Конституцією та законами України.» (п. 2). А у п. 4 того ж документа вказано: «реалізація правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина.» Однак жодного слова не сказано про принцип незалежності суддів, закріплений у ст. 129 Конституції України. Хоча, на думку Т. Галайденко, реалізація принципу незалежності суддів, у тому числі шляхом зміцнення гарантій його забезпечення, є передумовою утвердження принципу верховенства права та базових інститутів демократичного суспільства.

На перший погляд, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 «Про незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 р. також не розмежовує зміст принципу незалежності суддів та гарантії його реалізації. Цей документ визначає загальні принципи, що стосуються незалежності суддів. Зокрема, в тексті знаходимо перелік належних заходів, спрямованих на забезпечення захисту та посилення незалежності суддів. Отже, знову ж таки

ототожнюються принципи і заходи, а отже принципи і гарантії їх реалізації. Але в оригіналі використовується термін «principle», що у перекладі означає не лише принцип як вихідну, базову ідею, але і правило певного процесу або явища (rules of a process). Саме за такого тлумачення стає зрозумілим механізм забезпечення принципу незалежності суддів.

Враховуючи вищезазначені визначення слід виділити наступні ознаки принципу незалежності суддів:

1. Незалежність суддів не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснюється судова влада. Саме цим, на думку О.М. Курила забезпечується повноцінна незалежність суддів, бо, маючи у своєму керуванні обов'язковий для виконання всіма закон, судді можуть діяти впевнено, безбоязно і справедливо. Вказане, як додаткова гарантія, ставить міцні перешкоди щодо можливості вчинення не передбачених законом дій з боку судді, перевищення повноважень, зловживань і сваволі.

2. Незалежність суддів легітимна лише при здійсненні процесуальної діяльності судді. Поняття «незалежність» при окресленні складових статусу суддів законодавець використовує лише при характеристиці повноважень судді при здійсненні судочинства, тобто коли мова йде про процесуальний аспект суддівської діяльності. Поза межами суду, судового розгляду справи принцип незалежності судді не діє.

3. Зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів (тобто наявність у судді певних морально-психологічних якостей, які сприяють реалізації права судді самостійно приймати рішення по справі).

4. Незалежність судді передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що знаходяться за межами судової системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття суддею рішення по справі. Загалом незалежність суддів передбачає незалежність від: а) впливу й думки різних органів державної влади й управління, посадових осіб, громадських організацій чи рухів, засобів масової інформації, окремих

громадян; б) вищих судів; в) висновків слідчого, прокурора та інших осіб; г) у самому суді, зокрема, незалежність народних засідателів і присяжних від суддів, а суддів – від головуючого (тобто можливість кожного із суддів і народних засідателів вільно брати участь у дослідженні доказів, обговоренні й прийнятті рішень за своїм переконанням, їх непідзвітність будь-кому; г) суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення по суті розглянутих справ, що знаходяться у його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення не інакше, як у випадках і порядку, передбаченому законом. У спеціальній літературі стверджують, що складовою конституційного принципу незалежності є принцип непідзвітності судді.

5. Важливою складовою принципу незалежності суддів є їх кадрова незалежність, тобто формування суддівського корпусу в порядку, що унеможливило б будь-який неправомірний вплив. У пункті 10 Основних принципів незалежності судових органів наголошено на формуванні такого порядку добору, призначення судді, який не викликав би сумнівів у його прихильності тільки інтересам правосуддя, а не політичним, корпоративним чи іншим інтересам і виключав би будь-які форми дискримінації. При цьому процес формування суддівського корпусу передбачає дві основні стадії: стадію попереднього добору і власне формування. Таким чином, елементом принципу незалежності суддів є й особлива процедура формування суддівського корпусу.

6. Стабільність трудової зайнятості, виключні підстави для звільнення судді від посади, досить високий рівень їх матеріального й соціального забезпечення та інше створюють певні гарантії реалізації принципу незалежності суддів на додаток до можливої юридичної відповідальності осіб, які перешкоджають здійсненню правосуддя. Це має забезпечити суддям свободу неупередженого вирішення судових справ, відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону.

7. За посягання на незалежність суддів передбачено найбільш серйозний вид відповідальності – кримінальне покарання (наприклад, ст. 376 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за

втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення).

Отже, під принципом незалежності судді слід розуміти передбачену чинним законодавством фундаментальну засаду, яка передбачає здійснення суддею процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання.

Принцип незалежності суддів передбачений великою кількістю міжнародних так і внутрішньодержавних нормативно-правових актів.

В Загальній декларації прав людини від 1948 р. (ст.10), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. (ст.6) говориться про те, що для встановлення обґрунтованості пред'явленого особі кримінального обвинувачення, вона має право на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Крім того щодо принципу незалежності судді на міжнародному рівні в 1985 р. резолюціями ООН було схвалено важливий документ правового характеру – «Основні принципи незалежності судових органів».

В цьому міжнародно-правовому акті визначені наступні принципи незалежності судових органів:

1. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в Конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і не посягати на неї.

2. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин.

3. Судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції.

4. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду або пом'якшенню вироків, винесених судовими органами.

5. Кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні утворюватися трибунали, що не застосовують встановлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів.

6. Принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін.

7. Кожна держава-член повинна надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції.

9. Судді володіють свободою організовувати асоціації суддів чи інші організації та вступати до них для охорони своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження своєї судової незалежності.

10. Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідно до підбору кваліфікацію в галузі права. Будь-який метод підбирання суддів мусить гарантувати від призначення суддів за неправомірними мотивами. При підборі суддів не повинно бути дискримінації щодо даної особи за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану тощо; однак вимога про те, щоб кандидат на юридичну посаду був громадянином відповідної країни, не повинна розглядатися як дискримінаційна.

11. Без шкоди для якоїсь дисциплінарної процедури чи якогось права на апеляцію або компенсацію з боку держави відповідно до національних законів суддям слід користуватися особистим імунітетом від судового переслідування

за фінансову шкоду, спричинену в результаті хибних дій чи упущень, які мали місце при здійсненні ними своїх судових функцій.

Відповідно до положень цього документу урядам країн рекомендується дотриматись, використовувати в законотворчій та правозастосовній діяльності вищезазначені принципи.

Принцип незалежності суддів є як конституційним (за джерелом закріплення), так і міжгалузевим (за сферою застосування) принципом судочинства. У правовій системі України основне нормативне вираження принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону закріплене в статті 129 Конституції України, а також міститься у кримінально-процесуальному законодавстві (стаття 18 КПК України, і конкретизується у Законах України «Про судоустрій та статус суддів» [1] та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Відповідно до Конституції України суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Єдність судової системи підтверджується також тим, що судді всіх судів мають єдиний статус – це посадові особи, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції. На суддів усіх без винятку судів поширюються встановлені Конституцією та іншими законами України гарантії незалежності та недоторканності. Надання будь-яких переваг судам чи суддям залежно від спеціалізації суду законодавством України не передбачено.

Відповідно ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

Суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

Незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України та законом гарантій незалежності судді.

Принцип незалежності суддів сприяє здійсненню справедливого та ефективного правосуддя та розвитку правової держави. Для того, щоб цей принцип виконував свою роль на законодавчому рівні закріплені його гарантії. Крім того, П. Пилипчук звертає увагу, що факт закріплення положень щодо гарантування такої незалежності Конституцією і законами України та заборони

впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою. Тому в законодавстві має бути закріплено ефективний механізм реалізації цих гарантій і відповідальність за їх недотримання [10, с. 2].

2.2. Принцип недоторканності судді

Недоторканність суддів – один із важливих конституційних принципів. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом [13]. Загалом недоторканність суддів є певним винятком з універсального принципу рівності всіх перед законом та судом. Крім того, недоторканності судді має більш ширші межі ніж недоторканність простої людини. Це обумовлено тим, що суспільство і держава висуваючи до суддів та їх професійної діяльності високі вимоги, зобов'язана забезпечити суддям додаткові гарантії належного здійснення його функціональної діяльності щодо відправлення правосуддя, тобто положення про недоторканість закріплює один з істотних елементів статусу суддів, яке спрямовано на забезпечення основ конституційного ладу, розподілу влади, самостійності і незалежності судової влади.

Суддівська недоторканість це засіб захисту від зовнішнього свавілля від необґрунтованих звинувачень відносно суддів, від спроб кого-небудь кримінально-правовими формами позбавитися від «неслухняних» суддів, від можливого тиску і переслідувань суддів у зв'язку з їх службовою діяльністю.

Недоторканність передбачає певний імунітет судді, що знайшло своє роз'яснення в міжнародних нормах, а саме: в пунктах 16-20 Загальних принципів щодо незалежності судових органів і в процедурі 5 Ефективних процедур здійснення Загальних принципів щодо незалежності судових органів, сприйнятих законодавством більшості країн.

Імунітет (від лат. *immunitas* – «звільнення від чого-небудь») становить собою юридичне право не підкорюватися деяким загальним законам, в певних

випадках надане особам, які займають у державі особливе положення. Зазначене поняття включає його розуміння у власному тлумаченні цього слова, тобто особливі права, пільги чи переваги, що визначаються в міжнародному праві як винятки із загальних правил юрисдикції. Передбачений законодавством імунітет суддів надається не з метою їх особистої вигоди, а для сприяння незалежному виконанню ними своїх службових функцій. Зрозуміло, що імунітет не може бути абсолютним, він не повинен перетворюватися на засіб захисту від закону, завдаючи тим самим шкоди авторитету судової влади [33, с. 137-138].

Суддівський імунітет дозволяє, з одного боку, забезпечити недоторканність судді, а з другого – в разі необхідності вирішити питання про притягнення його до того чи іншого виду відповідальності.

Недоторканість судді як важливий принцип правосуддя, що забезпечує правовий статус судді є специфічним поняттям за своєю сутністю. У підтвердження цього слід зазначити, що для здійснення ефективного та незалежного правосуддя суддям гарантується більш ширша недоторканність, ніж простим громадянам України. Таким чином, суддівська недоторканність є винятком з принципу рівності прав і свобод громадян. В свою чергу суддівська недоторканність чимось подібна до недоторканності Президента України та народних депутатів України. Це в свою чергу свідчить про те, що українські судді, як і вищезазначені державні службовці користуються більш ширшими правами, ніж інші державні службовці. Виходячи з цього, якщо права і свободи людини і громадянина, а також гарантії цих прав і свобод (у тому числі додаткові гарантії недоторканності особи) визначаються виключно законами України (п. 1 ст. 92 Конституції України), то гарантії вищого рівня, передусім для суддів, враховуючи виняток із загального принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом, визначаються виключно Конституцією. Про це звертається увага в рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу), за змістом якого призначення недоторканності як складової незалежності суддів, є

забезпеченням здійснення правосуддя. Отже, гарантії недоторканності суддів, як правильно зазначає В. Сердюк, обумовлені специфікою їх професійної діяльності, яка полягає саме у здійсненні правосуддя.

Практично в кожній країні Східної Європи та СНД у нещодавно прийнятих конституціях передбачено інститут недоторканності суддів. Це є наслідком недостатньо розвиненої правової культури носіїв розпорядчо-виконавчих владних повноважень і працівників правоохоронних органів, які можуть з надуманих мотивів вдаватися до практики кримінального переслідування неугодних суддів за їх рішення. При цьому заслуговує на увагу те, що обсяг юридичних гарантій недоторканності особи судді у найближчих країнах-сусідах є значно більшим, ніж в Україні.

Наявність тих чи інших елементів недоторканності характерна для статусу судді в будь-якій західноєвропейській державі. Але обсяг недоторканності суддів у різних країнах різниться залежно від рівня розвитку в них правової культури зокрема і поваги до закону загалом. Так, у Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. (ч. 2 ст. 216) встановлено, що суддя звільняється від відповідальності за свої рішення, крім випадків, передбачених законом. Застосування щодо нього дисциплінарних заходів віднесено до повноважень Вищої ради магістратури 1. Згідно з ч. 2 ст. 98 Конституції Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. у випадку порушення федеральним суддею на службі чи поза нею принципів Основного Закону чи конституційного ладу якоїсь землі федеральний Конституційний суд може за пропозицією Бундестагу двома третинами голосів своїх членів розпорядитися про переведення такого судді на іншу посаду чи про звільнення його у відставку. Прийняття рішень про звинувачення суддів земель також належить до повноважень зазначеного суду (ч. 5 ст. 98) 2. Згідно з ч. 4 ст. 88 Конституції Грецької Республіки можливе відсторонення суддів від виконання повноважень тільки за рішенням суду внаслідок визнання їх винними у вчиненні злочину чи серйозного дисциплінарного проступку, а

також внаслідок хвороби, інвалідності чи службової невідповідності, підтверджених у визначеному законом порядку [35, с. 45].

Разом з тим, незважаючи на високий рівень розвитку правової культури і правосвідомості у країнах Західної Європи, Консультативна рада європейських суддів (далі – КРЄС) допускає можливість зловмисного використання інституту кримінального переслідування для зведення рахунків за ухвалені суддями рішення. Так, у п. 54 Висновку КРЄС для Комітету Міністрів Ради Європи від 19 листопада 2002 р. «Про принципи і правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема етичні норми, несумісну з посадою поведінку і неупередженість» зазначено, що сутяжницьке порушення кримінальної справи проти судді за ініціативою незадоволеної судовим рішенням сторони стало поширеним явищем у деяких європейських державах. Проте доки поточна практика повністю не виключила кримінальну відповідальність суддів, які вчинили ненавмисні помилки при виконанні посадових функцій, КРЄС не вважає введення такої відповідальності прийнятною загалом чи такою, що заслуговує на підтримку.

Щодо сутності недоторканності суддів Конституційний Суд України висловив свою думку. Так, в липні 2012 р. питання ж щодо недоторканності суддів КСУ розглядав уперше, і згоди на відповідні зміни вирішив не давати. «Недоторканність суддів не є їх особистим привілеєм. Ця гарантія спрямована, передусім, на забезпечення безперешкодного виконання суддями своїх професійних обов'язків. Скасування такої гарантії правосуддя, як недоторканність суддів, опосередковано може призвести до обмеження права на судовий захист».

На думку С. Нечипорук недоторканність суддів полягає і у тому, що «держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей» (ч. 7 ст. 126 Конституції України). Крім того науковець зазначає, що принцип недоторканності суддів має подвійну сферу застосування, поширення, оскільки він стосується суддів конкретно, особисто і більше того – стосується їхніх

сімей, які до судової влади ніякого відношення не мають (якщо, звичайно, також не є суддями) .

Таким чином, принцип недоторканності не слід розуміти як вседозволеність. Суддівський імунітет передбачає створення спеціальних процедур притягнення суддів до відповідальності, які дозволяють, з одного боку, забезпечити недоторканність судді, а з іншого – у разі необхідності вирішити питання про притягнення його до того чи іншого виду відповідальності.

У ст.126 Конституції України зазначено, що недоторканність суддів гарантуються Конституцією та законами України. У ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що суддя є недоторканим. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, за винятком випадків, зазначених у частині другій цієї статті.

Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником.

Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в тому ж порядку на строк не більше двох місяців. Клопотання про продовження строку такого відсторонення судді від здійснення правосуддя подається Генеральним прокурором або його заступником не пізніше десяти днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено. Вимоги до клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності встановлюються процесуальним законом.

У разі ухвалення органом, що розглядає справи про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади, такий суддя автоматично тимчасово відстороняється від здійснення правосуддя до ухвалення рішення про його звільнення з посади Вищою радою правосуддя.

Суддя на час тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя позбавляється права на отримання доплат до посадового окладу судді.

Проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися лише з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора або його заступника, керівника регіональної прокуратури або його заступника.

Кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення, а також прийняття рішення про проведення

стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, застосування запобіжних заходів не може здійснюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді.

У разі якщо згідно із загальними правилами визначення юрисдикції кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися або рішення про проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій або застосування запобіжних заходів має ухвалюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження або ухвалення рішення про проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій здійснюється судом, найбільш територіально наближеним до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя).

За шкоду, завдану судом, відповідає держава на підставах та в порядку, встановлених законом.

2.3. Принципи незмінюваності та єдності правового статусу судді

Незмінюваність суддів є однією з правових основ статусу суддів та має важливе значення у тому розумінні, що цей принцип визнано законодавствами всього цивілізованого світу. Незважаючи на те що він зародився в епоху необмежених монархій, незмінюваність суддів дістала визнання в основних законах конституційних і республіканських країн обох частин світу [79, с. 137].

Історично склалося так, що у XV ст. абсолютна королівська влада Франції формально відмовилась від права свавільно усувати суддів. Людовік XI визнав, що плинність службовців є шкідливим явищем, тому встановив правило, згідно з яким королівські чиновники усувались лише за умовами їх смерті, відставки чи компрометуючих справ.

У такий спосіб французькі королі прагнули мати в особі незмінюваної магістратури надійну основу в боротьбі з феодалами. Паралельно з Францією цей принцип зароджується в Англії за часів правління короля Вільгельма III,

який встановив збереження за вестмінстерськими суддями їх посад та утримання, «поки будуть вести себе добре»; звільнення їх допускалося лише за поданням обох палат парламенту [15, с. 49].

Принцип незмінюваності в Російській імперії (до складу якої входили українські землі) було започатковано судовою реформою 1864 року, яку вважають найрадикальнішою, новаторською та технічно найуспішнішою і з усіх «великих реформ» 60-70-х рр. XIX ст., і реформ вітчизняного судоустрою. Адже в ході її в надрах самодержавства було створено абсолютно неприйнятну для його характеру судову систему. Незмінюваність суддів полягала, з одного боку в неможливості, переведення судді в іншу місцевість і на іншу посаду без його згоди, з іншої сторони у неможливості звільнити суддю з займаної ним посади не інакше як за вироком суду (ст. 243 Судових статутів) .

Проте цей принцип проіснував не довго. Значне обмеження принципу незмінюваності або повне його скасування наступило в рамках державної політики контрреформ. Так, 20 травня 1885 року було прийнято закон, відповідно до якого Сенат наділявся широкими повноваженнями звільняти суддів або переводити їх в іншу місцевість. Цей закон наніс серйозний удар принципу незмінюваності.

Вищевказаний принцип був зовсім відкинутий з встановленням радянської влади. Це негативно позначилось на якості правосуддя в державі. Адже від судді, якому щохвилини загрожує небезпека відставки, важко чекати неупередженості і повної незалежності. З цього приводу слушно зазначає Д. Тальберг: «де свобода дій судді в дусі закону і справедливості скована впливом ззовні, де для сумлінного виконання обов'язків судді у вигляді загального правила потрібні подвиги геройства і самовідданості через вищестоящу і законну владу, там не може бути правосуддя, немає законності та царює свавілля» [53, с. 12].

Десь з 1985 р. у пресі стали з'являтися публікації, автори яких висловлювали думку, згідно з якою тривалий і безперервний стаж роботи суддів повинен заохочуватися, а багато хто прямо говорив про необхідність

закріплення положення про довічне виконання суддями своїх обов'язків.

Лише з прийняттям Конституції України у 1996 р. судді в державі незмінювані. Нині положення щодо незмінюваності суддів закріплено в конституціях багатьох країн світу, зокрема Німеччини, Греції, Італії, Іспанії, Росії, Франції, Японії, США, Болгарії, України, Македонії, Молдови, Хорватії, Словаччини, Чехії.

Сьогодні у світі існує декілька моделей незмінюваності суддів:

1. У первинному вигляді концепція незмінюваності суддів збереглась у Франції, США, Великобританії, Македонії, Хорватії та Чехії. Відповідно до цієї концепції суддя, який обирається чи призначається вперше не обмежується певним строком повноважень. Так, відповідно до ст. 3 Конституції США, судді Верховного і нижчих федеральних судів зберігають свої посади поки їх поведінка є бездоганною.

2. Друга модель незмінюваності суддів передбачає проходження суддею службового випробування, після якого він стає незмінюваний. Цю концепцію передбачено в таких країнах як Болгарія та Бразилія. Для прикладу, в ч.3 ст. 129 Конституції Болгарської Республіки встановлено, що судді стають незмінюваними по закінченню трирічного строку перебування на посаді. Після успішного завершення трирічної служби болгарські судді стають незмінюваними, при цьому їх статус і повноваження не підлягають повторному перезатвердженню.

3. Третя модель незмінюваності суддів полягає у встановленні обмежень строку повноважень. Після завершення даного строку суддю переобирають чи перепризначають на посаду безстроково. Ця модель незмінюваності передбачена в таких країнах як Україна, Білорусь, Росія, Молдова, Мексика, Словаччина. Наприклад, ст. 145 Конституції Словацької Республіки встановлює, що суддів обирає Національна Рада на пропозицію уряду строком на чотири роки. Після закінчення цього строку знов-таки на пропозицію уряду Національна Рада обирає суддів вже без обмеження у часі.

Аналіз моделей незмінюваності суддів, які законодавчо закріплені у

різних країнах світу, досліджувала у своїй праці І. Факас. Так, проаналізувавши моделі, науковець вважає оптимальною модель, яка передбачає проходження суддею службового випробування, після якого він стає незмінюваним. Тому, на думку вченої, є доцільним запровадити для професійних суддів в Україні таке службове випробування строком, що не перевищує п'яти років. Цього часу достатньо, щоб виявити непрофесійних чи несумлінних суддів, і, навпаки, судді, які підтвердять свою відповідність займаній посаді, не втратять її через формальне закінчення строку повноважень [49, с. 110].

В міжнародних нормах особлива увага звертається на строк повноважень суддів. «Судді, яких призначають чи обирають, мають гарантований строк повноважень до обов'язкового виходу на пенсію чи завершення строку повноважень там, де це встановлено» (п. 12 Основних принципів). З цього приводу Євросуд вважає, що не доцільно вводити в практику довічне призначення на посаду. Достатньо того, що суддю не можуть безпідставно звільнити чи відсторонити з займаної ним посади. У той же час у правовій літературі відзначається, що практика призначення на відповідний строк неминуче припускає негативний вплив на незалежність суду [55, с. 178].

Аналізуючи вищенаведене, вважаю за доцільне ввести безстрокове призначення суддів на посаду судді, оскільки обмеження певним, зазвичай нетривалим строком повноважень, по завершенню якого суддя підлягає переобранню чи перезатвердженню вже на посаду безстроково, досить істотно обмежує незалежність суддів під час їх першого строку повноважень. Для того, щоб виконувати функцію правосуддя, суддя має бути незалежним та наділений владою правовим шляхом. Вирішуючи судові справи, судові органи повинні діяти неупереджено, відповідно до закону та на основі фактів, без будь-якого неправомірного впливу, обмежень, погроз, тиску чи виучання, прямо чи опосередковано, з чиєї б то не було сторони і з яких би то не було причин.

Продовжуючи слід зазначити, що поняття «незмінюваний» означає який не може змінитись [3, с. 762]. В юридичній енциклопедії, під незмінюваністю суддів розуміють довічне або безстрокове перебування судді на посаді, а також

непереміщення його з посади або місця посади без його згоди; це важлива правова основа статусу суддів у державі [56, с.520]. Н. Юзікова вважає, що принцип незмінюваності суддів полягає у тому, що професійні судді судів загальної юрисдикції обіймають посади безстроково, крім суддів, які призначаються на посаду вперше. На думку С. Прилуцького, принцип незмінюваності суддів полягає в тому, що суддя стає незмінюваним з моменту свого першого призначення (обрання). В.Єгорова зазначає, що незмінюваність суддів, котрі призначені на посаду вперше має деякі особливості. Відносно цих суддів діє положення строкової незмінюваності (5 років). Протягом строку своїх повноважень такий суддя не може бути усунений з посади, крім випадків, передбачених законом [17, с. 117].

Виходячи з цього, гарантований строк повноважень слід розглядати як складову незмінюваності.

На законодавчому рівні принцип незмінюваності суддів закріплено Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [1]. Так, відповідно до ст. 53 вказаного Закону, судді гарантується перебування на посаді судді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Конституції України та цього Закону.

Суддю не може бути переведено до іншого суду без його згоди, крім переведення:

- 1) у разі реорганізації, ліквідації або припинення роботи суду;
- 2) у порядку дисциплінарного стягнення.

Можна стверджувати, що судді в державі незмінювані. Проте незмінюваність суддів не слід розуміти як безстрокове заняття посади. Законодавство України передбачає певний строк перебування на посаді судді. Варто зазначити, що строки дуже відрізняються за тривалістю. Це залежить від юрисдикції суду, де працює суддя. Так, щодо суддів Конституційного Суду України незмінюваність розуміється в межах 9-річного строку повноважень.

Таким чином, слід погодитись з Л. Москвич, яка вважає, що принцип незмінюваності суддів на посаді сприйнято національною системою як гарантія їх незалежності, але з урахуванням двох моментів. По-перше, її не слід розуміти як безстрокове (чи довічне) зайняття посади. Залежно від юрисдикції суду, де працює суддя, й відповідно до якої процедури суддя обійняв посаду, законодавством передбачено певний строк перебування судді на посаді, причому строки дуже відрізняються за тривалістю. По-друге, незмінюваність судді не є абсолютною, оскільки а) його повноваження можуть бути припинені на підставах і в порядку, передбачених Конституцією і законами України; і б) переміщення судді може мати місце (як по горизонталі, так і по вертикалі), але тільки за його згоди.

На сьогодні чинним законодавством України закріплено відповідний порядок формування суддівського корпусу. Відповідно до ст. 127 Конституції України, Закону «Про судоустрій і статус суддів», особа, що виявила бажання зайняти посаду судді вперше, повинна відповідати вимогам чинного законодавства, що висуваються до кандидатів на посаду професійного судді.

Слід нагадати, що до професійних суддів належать судді Конституційного Суду України та судді судів загальної юрисдикції [20, с. 190].

Щодо вимог до судді Конституційного Суду України, то ним може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту, стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше десяти років, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом останніх двадцяти років (ст. 16 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Відповідно до ст. 127 Конституції України, на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою.

Для порівняння, у ряді країн світу кандидатський ценз передбачає як

загальні, так і особливі вимоги. Зазвичай, до загальних відносять громадянство, вищу юридичну освіту, вікові обмеження, практичний досвід роботи в галузі права, високі ділові та моральні якості, в свою чергу, особливими вважаються спеціальне навчання за програмами підготовки суддів та обов'язкове професійне стажування (Австрія, Франція та ін.). С. Прилуцький досліджуючи формування суддівського корпусу, зазначає, що програма теоретичної підготовки в навчальних центрах, зазвичай, зорієнтована на професійну судову освіту, яка включає ґрунтовні знання з кримінології, криміналістики, судової медицини та судової психіатрії, психології, техніки (техніки дорожнього руху, обробки даних), економічних наук (теорії економіки підприємств, бухгалтерії), правової соціології та ін. Тим самим, судова освіта передбачає не одноманітне повторення університетських знань з основних галузей права, хоча це теж не виключається, а поглиблене вивчення прикладних наук, які дозволять судді бути обізнаним фахівцем високого рівня.

Також, особливі кандидатські вимоги застосовуються у Німеччині, Італії та Польщі, де практичній підготовці кандидатів приділяється особливе значення. Суть практичної підготовки полягає в тому, що стажер проходить обов'язкове стажування в судових чи інших державних установах, засвоюючи навички майбутньої роботи. Все це відбувається під наглядом наставників. А от у Англії та США відбувається все навпаки. Професійних суддів добирають з високопрофесійних юристів-практиків, а спеціально не готують.

У Англії визначальною ознакою кандидатського цензу є значний стаж (не менше 10 років) практичної діяльності особи у сфері судочинства. Правові традиції цієї країни передбачають, що саме в якості адвокатів чи непрофесійних суддів (рекордерів) набувається необхідний для судді практичний досвід, юридичну освіту, 2-3 річний практичний досвід, набуття якого допускається в будь-якій юридичній сфері, в тому числі не пов'язаній з судовим процесом.

У Білорусі, кандидат на посаду судді Конституційного Суду має бути громадянином цієї держави, мати вищу юридичну освіту, володіти, що цікаво, російською та білоруською мовами, бути висококваліфікованим спеціалістом в

галузі права, мати високі моральні якості. У законодавстві передбачено, що вказані кандидати як правило мають науковий ступінь, що підтверджує їх високу кваліфікацію. Схожі вимоги визначено і законодавством Російської Федерації. Суддею Конституційного Суду Російської Федерації може бути призначено громадянина РФ, що досяг сорокарічного віку, має вищу юридичну освіту, стаж роботи в юридичній сфері не менш п'ятнадцяти років, має високі професійні та моральні якості.

2.4. Принципи професіоналізму та несумісності судді

В Україні вперше принцип професіоналізму на законодавчому рівні було закріплено Законом України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року. Деякі науковці принцип професіоналізму відносять до принципів контролю, який передбачає наявність високої професійної підготовки суддів. Безспірним є той факт, що саме від професіоналізму судді залежить ступінь досягнення однієї з цілей правосуддя – винесення законного, обґрунтованого рішення по судовій справі. Професійна діяльність судді завжди вважалась і складною, і соціально значущою.

Право здійснювати функції судової влади надано лише професійним суддям, а у визначених законом випадках представникам народу – присяжним.

Водночас слід зазначити, що професіоналізм – це оволодіння основами і глибинами якої-небудь професії [3, с. 62]. Також є і інші терміни, що так чи інакше стосуються професійної діяльності: професійна кваліфікація, професійна придатність та компетенція. Так, професійна кваліфікація – це ступінь придатності, підготовки до певного виду праці; професійна придатність – уміння здійснювати, виконувати що-небудь; компетенція – обізнаність із чим-небудь, першооснова, базис професіоналізму [3, с. 442].

Професіоналізм становить собою дуже важливий показник ефективності виконання людиною своїх службових обов'язків. Професіоналізм суддів – це якісно-ціннісний комплекс поєднання глибоких різносторонніх знань, умінь, професійних суддівських навичок, практичного досвіду, загальнолюдської

культури, що відбиває ступінь самоорганізації особи, рівень її професійної діяльності, забезпечує ефективність судової системи і сприяє зростанню її авторитету. Рівень професіоналізму цих представників судової влади залежить від чинників внутрішніх, детермінованих специфікою суддівської професії, і зовнішніх, викликаних політичними, економічними, соціальними й культурними умовами розвитку суспільства [33, с. 195].

Вимоги, що ставляться до професіоналізму суддів, сьогодні більш високі, ніж раніше. Це зумовлено зміною: а) умов функціонування судів (наприклад, внаслідок законодавчого прогресу); б) змісту суспільної ролі суду; в) розуміння природи його правозастосовної функції. Разом із тим професіоналізм сучасних носіїв судової влади акумулює в собі суперечливі й неусталені моральні цінності, знаходиться на конвенційному рівні свого формування й розвитку, супроводжуваному порушеннями професійних норм і цінностей і такими деформаціями, як корупція, бюрократизм тощо. Саме тому в інтересах судової системи, суспільства й держави в цілому необхідно, щоб відбір кандидатів на посади суддів та оцінка їх відповідності займаним посадам здійснювалися за єдиним критерієм – рівнем їх професіоналізму.

Оцінити рівень професіоналізму суддівського корпусу, на думку Л. Москвич, можливо за наступними показниками: 1) відбір кандидатів на посаду судді на підставі їх відповідності професійно важливим якостям; 2) система професійного навчання суддів; 3) контроль за профпридатністю суддів; 4) ефективний механізм самоочищення суддівського корпусу від професійно непридатних суддів [70, с. 48].

Першим показником є відбір кандидатів на посаду судді на підставі їх відповідності професійно важливим якостям. Слід зазначити, що професійно важливі якості судді – це система вимог, що ставляться до людини, на яку покладається здійснення судових повноважень, включаючи якості особистості, особливості процесів мислення, професійні знання, вміння й навички. Усі вони суттєво впливають на успішність виконання суддівських функцій, а значить, і на ефективність судової системи в цілому. Саме тому відбір кандидатів на

посаду судді належить здійснювати відповідно до оцінки наявності в них зазначених професійно важливих якостей. Перелік останніх повинен логічно впливати з вимог до професійної діяльності судді. Основною умовою при їх розробці має стати принцип єдності особистості та її діяльності, що передбачає розгляд психофізіологічних процесів, рис і станів як результату й умов діяльності судді.

Вихідним моментом у визначенні системи професійно важливих якостей судді мають стати глибокий змістовний аналіз діяльності по виконанню суддівських повноважень та оволодінню даною професією, детальне виявлення і психологічна характеристика її основних функцій та операцій, внаслідок чого створюється науково обґрунтовані вимоги суддівської діяльності до особистості судді в цілому й до компонентів її індивідуально-психологічної структури, зокрема. Це, в свою чергу, дозволить закріпити критерії професійної відповідності (профпридатності) як кандидата, так і професійного судді.

Професійна діяльність судді за своїм змістом включає пізнавальну, моральну, комунікативну, організаційну і творчу складову. Кожен із зазначених елементів передбачає наявність в особі професійно важливих якостей і здібностей, які мають особливу значимість з точки зору успішності виконання цієї діяльності.

Що стосується психологічної характеристики, то до найважливіших професійних якостей судді науковці відносять наступні: у пізнавальній сфері особливо важливу роль відіграють такі якості мислення, як аналітичність, критичність, логічність, вміння порівнювати, узагальнювати, класифікувати дані тощо; серед властивостей пам'яті важливу роль відіграє оперативність в обробці інформації, чітке і повне знання законодавства та процесуальних норм юридичної діяльності; важливе значення для діяльності судді мають такі властивості уваги, як стійкість у ході вивчення важливої для суду документації, концентрація уваги, розподілення і переключення уваги в складних та динамічних ситуаціях судового процесу; серед властивостей сприйняття особливо важливими є об'єктивність та спостережливість.

Для прикладу, правова система США виробила досить чіткі критерії відбору кандидатів у судді. Так, дані критерії повинні включати, але не обмежуватися: досвід (10 років), добросовісність, професійна компетенція, характер судді та діяльність на благо закону, та сприяння ефективному здійсненню правосуддя [79, с. 154-155].

В зарубіжних країнах в програму підготовки майбутнього судді як правило включаються курси з навчання: виконання специфічних суддівських функцій, роботи з комп'ютерними технологіями в суді, управління в суді, а також виробничу практику – стажування.

Доцільно передбачити також систему, що враховує побажання самих слухачів. Для цього поряд із загальним курсом слід надати їм можливість по їх заявкам прослухати додаткові лекції з тих тем і курсів, що їх цікавлять. Успішному засвоєнню знань сприятиме організація навчання за методом так званих «юридичних клінік», що створило б умови для повної імітації судового розгляду за розробленими навчальними судовими справами й розподілом ролей учасників судових процесів.

Таким чином, система професійного навчання суддів повинна включати три напрямки:

- 1) спеціальне навчання кандидатів на посаду судді;
- 2) підвищення кваліфікації;
- 3) перепідготовка суддів.

В ст. 70 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» передбачений порядок добору та призначення на посаду судді. Добір та призначення на посаду судді включає такі стадії:

1) рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів;

2) розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді.

В оголошенні має бути зазначено кінцевий термін подання документів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що не може бути меншим ніж 30 днів із дати розміщення оголошення, а також прогнозована кількість вакантних посад суддів на наступний рік;

3) подання особами, які виявили намір стати суддею, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідної заяви та документів;

4) здійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів;

5) допуск Вищою кваліфікаційною комісією суддів України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту;

6) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту;

7) встановлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

8) проведення стосовно осіб, які успішно склали відбіркового іспит, спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції, з урахуванням особливостей;

9) проходження кандидатами, які успішно склали відбіркового іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки;

10) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів;

11) зарахування Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового

списку, на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

12) оголошення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад;

13) проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді;

14) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді;

15) видання указу Президента України про призначення на посаду судді - у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду.

Добір кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки, проводиться з особливостями, визначеними рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Ще одним принципом, що характеризує правовий статус судді, є принцип несумісності, що означає заборону суддям займати одночасно інші державні й суспільні посади. Несумісність логічно впливає із принципу поділу влади. Але якщо відносно виконавчої галузі вона проведена повсюдно, то відносно законодавчої галузі цього сказати не можна. У Франції принцип несумісності містить у собі й необрання, в силу якого суддя не може бути власником мандата в загальнонаціональному або місцевому представницькому органі [74, с. 25]. По-іншому вирішує, проблему італійська Конституція, що, установивши загальний принцип несумісності, обмовила, що він не поширюється на володіння парламентським мандатом (ст. 104).

Сумлінне і професійне виконання службових функцій у першу чергу передбачає повну самовіддачу судді. Виконуючи свої службові обов'язки, суддя зобов'язаний утримуватись від іншої роботи. Йдеться про те, щоб

суддя не мав іншої оплачуваної роботи, за винятком наукової, викладацької або творчої.

У ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] визначено вимоги щодо несумісності, які висуваються до суддів. Перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Перебування на посаді судді також несумісне із наявністю заборони такій особі обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади в порядку, визначеному Законом України "Про очищення влади".

Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Особи, які є власниками акцій або володіють іншими корпоративними правами чи мають інші майнові права або інший майновий інтерес у діяльності будь-якої юридичної особи, що має на меті отримання прибутку, зобов'язані передати такі акції (корпоративні права) або інші відповідні права в управління незалежній третій особі (без права надання інструкцій такій особі щодо розпорядження такими акціями, корпоративними або іншими правами, або щодо реалізації прав, які з них виникають) на час перебування на посаді судді. Суддя може отримувати відсотки, дивіденди та інші пасивні доходи від майна, власником якого він є.

Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках. Перебуваючи на посаді, суддя не може бути кандидатом на виборні посади в органах державної влади (крім судової) та органах місцевого самоврядування, а також брати участь у передвиборчій агітації.

У разі призначення судді членом Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України він відряджається для роботи в цих

органах на постійній основі. За членами цих органів - суддями зберігаються гарантії матеріального, соціального та побутового забезпечення, визначені законодавством для суддів.

Суддю за його заявою може бути відряджено для роботи у Національній школі суддів України, а суддю, обраного головою чи заступником голови Ради суддів України, - до Ради суддів України, із збереженням розміру суддівської винагороди за основним місцем роботи та встановлених законом доплат.

Суддя повинен дотримуватися вимог щодо несумісності, визначених законодавством у сфері запобігання корупції. Відрядження на роботу до Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, Ради суддів України не вважається сумісництвом.

2.5. Принцип законності

Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді, як і всі правові принципи, характеризуються універсальністю, загальною значимістю і виступають як критерії правомірності поведінки суб'єктів правовідносин, пов'язаних із правосуддям. Реалізація всіх принципів правосуддя пов'язана з загальноправовим принципом законності.

Законність є одним з найважливіших принципів сучасної правової держави. Як, слушно зазначає І. Факас цей принцип являє собою вихідне начало судочинства, оскільки пронизує всі стадії цивільного, кримінального, адміністративного та господарського процесу і впливає на всіх суб'єктів процесуальних відносин [49, с. 103].

Загалом законність є багатогранним поняттям і тому під нею розуміють не тільки принцип, а й метод, режим відповідності законодавству України. Серед цих трьох аспектів, на думку П. Рабіновича, домінуючим є тлумачення закону саме як режиму чи стану відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави. Всі ці три аспекти тісно взаємопов'язані зі становленням правової держави, оскільки всі вони дають можливість реалізувати принцип верховенства права [18, с. 117].

Сутність законності полягає в обов'язковому дотриманні суб'єктами права законодавства певної держави. В свою чергу законами передбачаються певні обов'язкові правила поведінки, а сам принцип законності спрямований на забезпечення та гарантування їх дотримання суб'єктами права. Тому при недотриманні принципу законності самі закони стають «мертвими». Отже, дотримання законів забезпечує встановлення законності в суспільстві, а законність, у свою чергу, їх реалізацію. Принцип законності є одним із принципів сучасної концепції правової держави. Крім того, значення законності обумовлює її цінність, що виявляється у її проявах як основи порядку в суспільстві і як основного засобу охорони і забезпечення дотримання загальнолюдських моральних цінностей.

Для правильного розуміння сутності законності та її змісту перш за все варто звернутися до додаткової літератури в якій даються визначення поняття законності. В «Юридичному енциклопедичному словнику» під законністю розуміють «неухильне виконання законів та відповідних їм інших нормативних актів органами держави, посадовими особами, громадянами і громадськими організаціями». У «Великому тлумачному словнику української мови» під законністю розуміється «загальноприйнятне, усталене правило співжиття, норму поведінки».

В юридичній літературі існує безліч визначень законності. В. Копейчиков вважав, що законність це один з основоположних принципів діяльності державних органів, громадських організацій, діяльності посадових осіб і поведінки громадян. Професор П. Рабінович стверджує, що законність – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права. Харківські фахівці теорії права зауважують, що принцип законності виражається в системі вимог суворого і неухильного додержання законів і відповідних їм підзаконних актів усіма суб'єктами суспільних відносин [41, с. 203]. На думку І. Невзорова законність – це заснована на провідній правовій ідеї вимога суворого та неухильного

дотримання і виконання або застосування норми права. Ідеологічним підґрунтям цієї вимоги є положення про загальнообов'язковість права [187, с. 6]. В. Зінченко зазначає, що законність – це принцип діяльності суб'єктів, залучених до правової діяльності, що відображається в суворому й неухильному дотриманні та виконанні ними легітимних норм права з метою реалізації своїх прав і виконання обов'язків, покладених на них легітимним законом.

Як вбачається з вищезазначених визначень сутність законності полягає в суворому і неухильному виконанні національного законодавства, а в певних випадках міжнародного законодавства всіма суб'єктами права. Зазначене визначення не відображає всієї специфіки вказаного явища та не дозволяє визначити її моральну природу. В процесі аналізу вищенаведеного розуміння законності В. Самохвалов цілком слушно зазначає, що в ньому акцентується увага на необхідності виконання вимог норм права, однак не відображене питання про їх зміст. Крім того, вищезазначене визначення поняття законності обумовлює виникнення конкуренції між такими правовими категоріями як законність і дотримання права, законність і виконання правових норм тощо. Тому на думку вищезазначеного науковця будь-який принцип законності можливо визначити як сукупність вимог, які вміщені у певних правових нормах.

Правильною щодо цього видається думка А. Стародубцева, що у визначення законності, необхідно включити такі найбільш важливі її ознаки: по-перше, законність є принципом діяльності всіх суб'єктів, залучених у правову діяльність; по-друге, головна її суть полягає в беззаперечному та неухильному вживанні, виконанні й дотриманні легітимних норм права всіма суб'єктами права; по-третє, виховною і примусовою силою держави й лише в рамках компетенції повинне забезпечуватися точне, беззаперечне і неухильне здійснення лише легітимних норм права як з точки зору форми, так і з точки зору змісту; по-четверте, метою законності є охорона законних прав громадян, зміцнення суспільного та державного устрою.

Як відомо, принцип законності закріплений у частині 2 статті 6 Конституції, відповідно до якої «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Він деталізований у частині 2 статті 19 Конституції, відповідно до якої органи державної влади, в тому числі і суди, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Порухення хоча б однієї з цих вимог даної «тріади» тягне за собою незаконність правозастосовчого акта.

Принцип законності для судді означає: безумовне дотримання на всіх етапах у судовій справі правил, встановлених законом; здійснення процесуальної діяльності на законних підставах і у відповідних процесуальних формах; приведення рішень у відповідність до норм матеріального і процесуального права; обов'язок судді здійснювати розгляд справи з чітким дотриманням правил отримання доказів, враховуючи неприпустимість використання під час здійснення правосуддя доказів, здобутих незаконним шляхом. В. Беднарська, О. Корнеєва зазначають, що застосуванні засобів збирання доказів, які не вказані в законі, одержання свідчень з невизначених джерел, отримання доказів та їх перевірки особами, які не мають на це право, безперечно є порушенням закону. Такі порушення закону, в свою чергу, ведуть до недопустимості доказів, отриманих таким шляхом, втрачається основна ознака доказу й відповідно сам доказ. Тобто, принцип законності реалізується під час збирання (формування) доказів, їх перевірки [19, с. 78].

Вимога про підкорення суддів тільки закону має межі свого існування. При реалізації цього принципу судді мають враховувати, що зміст законів України, а також підзаконних актів України не можуть суперечити Конституції України. Це пов'язано з тим, що норми Основного Закону України мають вищу юридичну силу і є нормами прямої дії. Звідси випливає наступне: якщо норми процесуальних кодексів України або інші закони чи підзаконні акти не відповідають конституційним нормам та обмежують права людини та громадянина, які беруть участь у судовому процесі, то суддя повинен

керуватися Конституцією України. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. Аналогічної думки дотримується Пленум Верховного Суду України, який 1.11.1996 р. прийняв постанову "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя".

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст.150 Конституції України та ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти при розгляді справи суддя будь-якої інстанції.

Суддя безпосередньо застосовує Конституцію у разі:

1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;

2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовані, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;

4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суддя при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй .

В той же час, суддя не може, застосувавши Конституцію як акт прямої дії, визнати неконституційними закони чи правові акти, перелічені в ст. 150 Конституції, оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України.

Відповідно до ч.2 ст.57 Конституції є нечинними, а отже, не можуть застосовуватись ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки осіб які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку. Тому судові рішення не може ґрунтуватися на неоприлюднених нормативно-правових актах такого змісту.

Таким чином, суддя може не підкорятися законам, які суперечать Конституції України, а також законам, що визначають права й обов'язки осіб, але не доведені до відома населення у встановленому порядку.

Закони повинні відповідати Конституції України. Якщо під час здійснення правосуддя у судді виникає сумнів щодо конституційності певного нормативно-правового акту (закону або підзаконного акту) суддя має право звернутися до Верховного Суду України щодо вирішення ним питання про можливість внесенням ним подання до Конституційного Суду України стосовно конституційності певного нормативно-правового акту.

Ефективність цієї норми є сумнівною. Вона радше має декларативний характер. Якщо її розглядати в практичній площині, то у разі виникнення сумніву у судді щодо конституційності закону, він буде радитись із колегами по роботі, з суддями апеляційного суду, з іншими фахівцями у галузі права і в такий спосіб буде усувати свої сумніви, і найменш ймовірно, що б він звертався аж до Верховного Суду.

Неефективність цієї норми полягає також і в тому, що не передбачено як бути з провадженням у справі. Наприклад, підстав для зупинення провадження, передбачених ст. 201, 202 ЦПК не має. Пункт 4 ч.1 ст. 201 ЦПК не може бути застосований, оскільки він передбачає неможливість розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного судочинства. Звернення до Верховного Суду України для вирішення питання

стосовно внесення подання щодо конституційності закону не є “вирішенням іншої справи, що розглядається в порядку конституційного судочинства”, оскільки конституційне судочинство ще не виникло і навіть невідомо чи виникне. Тому ухвалу про зупинення провадження у такій справі з посиланням на п.4 ч.1 ст. 201 ЦПК не складно скасувати.

Однак у постанові «Про застосування судами Конституції України» від 1.11.1996 р. Верховний Суд України відзначив, що у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст.150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядної інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Розглядаючи питання про сутність цього принципу слід зауважити, що суддя керуючись принципом законності водночас є вільним під час оцінювання доказів та при вирішенні питань, які стосуються судової справи. Таким чином у судді є можливість діяти за власним переконанням під час розгляду судової справи. Як приклад, можна навести ситуацію, коли суддя враховуючи особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, може призначити покарання в межах, які встановлені особливою частиною КК України для певного виду злочинів. Отже, слід погодитись з В. Гринюком, який зазначає, що у судді при розгляді судової справи є можливість прийняти те чи інше рішення на свій розсуд, за внутрішнім переконанням, у відповідності з його правосвідомістю, відповідно до закону.

Досліджуючи сутність законності слід розглянути особливості її співвідношення та взаємозв'язку з доцільністю. Це питання в юридичній літературі розкрито неоднозначно. У багатьох публікаціях (А. Боннера, А.Лисюткіна, С. Желтобрюхова і ін.) положення про неприпустимість

протиставлення законності і доцільності розглядається як особливий принцип законності. В даному випадку мову йде, скоріш за все, про зовнішні зв'язки, а не про внутрішні властивості законності, що можуть розцінюватися як основні засади цієї правової категорії. Тому і не дивно, що А. Єфремов аналізуючи співвідношення законності і доцільності, не включав таке положення у перелік принципів законності. На його думку, неприпустимість протиставлення законності і доцільності настільки очевидна, настільки явно вона впливає із сутності права, настільки вона є складовою частиною єдності законності, що неможливо виділяти її як самостійний принцип законності.

Нарешті, у низці праць (В.С. Афанасьєв, І.П. Левченко, П.М. Рабинович) сформульовано і обґрунтовано принцип доцільності законності. Більш за все методологічній ролі поняття "принцип" відповідає погляд згідно якого доцільність прирівнюється до внутрішньої властивості законності. В свою чергу, слід зазначити, що для цього принципу характерне припущення про наявність необхідності та доцільності закону. При цьому підкреслюється, що в основі принципу доцільності законності лежить ідея презумпції доцільності закону. В даному випадку слід погодитися з П. Рабіновичем, який зазначає, що саме такий підхід, слід визнати правильним, оскільки в цьому випадку доцільність розглядається як внутрішня властивість самої законності.

На думку Л. Мелех, в основу принципу доцільності законності покладено ідею презумпції доцільності закону. Такий підхід дозволяє виділити два істотні моменти, пов'язані із розумінням цього принципу законності і його практичним переломом у сфері застосування права.

Перший момент має тільки внутрішнє значення, стосується діяльності самого судді. Порядок розгляду і дозволу судових справ досить докладно регламентується положеннями чинного законодавства за допомогою процесуальних норм. Багато з цих норм виникли як результат узагальнення правозастосовної практики, а тому можуть розглядатися як науково-обґрунтовані і доцільні рекомендації, покликані сприяти підвищенню ефективності застосування права. Проходження положенням цих правових

розпоряджень значно спрощує діяльність суб'єкта правозастосування з вирішення проблемної ситуації, що поставлена перед ним, робить цю діяльність доцільною. Так, у главі 3 «Проведення у справі до судового розгляду» ЦПК України передбачено процесуальні дії судді та сторін у справі з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Слід погодитись з Л. Мелех, яка зазначає, що здійснення цих підготовчих дій значно полегшує наступну діяльність судді, бо до моменту судового розгляду він уже має уявлення про обставини, що мають значення для правильного вирішенні справи; про характер правовідносин сторін і закону, яким варто керуватися; склад осіб, що беруть участь у справі; про докази, що кожна сторона повинна представити при обґрунтуванні своїх тверджень. Здійснення правильних підготовчих дій, як правило дозволяє своєчасно призначити судові засідання та швидко його провести.

С. Братусь зазначає, що інший момент пов'язаний з розумінням аналізованого принципу, в основі якого лежить ідея доцільності закону, має загально соціальне значення. Розгляд судових справ у суворій відповідності з законом вносить елементи організованості, упорядкованості, відомого спокою, згоди і творчого начала в суспільну практику. Практична реалізація законів, на думку вищезазначеного науковця, може розглядатися як "спосіб правового дозволу різних соціальних суперечностей і конфліктів інтересів". Тим самим принцип доцільності законності покликаний підкреслити, що сама ідея законності становить для суспільства безсумнівну соціальну цінність і значимість, її послідовна практична реалізація дозволяє здійснити переклад правових розпоряджень у площину конкретних правовідносин, сприяючи тим самим зміцненню існуючого правопорядку і підтримці стабільності в суспільстві.

У Конституції України 1996 р. принцип законності розглядається як найважливіший принцип здійснення правосуддя (п. 1 ч. 2 ст. 129 Конституції), хоча його зміст не розкривається, а сфера його дії не обмежується лише

правосуддям. Щодо принципу верховенства права (ст. 8 Конституції), то його особливістю є те, що в процесі здійснення правозастосування його не можна безпосередньо застосувати.

2.6. Принцип дотримання суддею морально-етичних норм

Положення судді в суспільстві, його соціальна поведінка, мають велике значення для авторитету, який йому потрібний в його професії. Необхідно вимагати, щоб він, як громадянин своєї країни, поважав право та порядок також і в своєму приватному житті, і був, навіть, певним чином зразком для інших. Але на жаль, на даний час у діяльності суддів дуже низький рівень моральності. С. Подкопаєв зазначає, що дефіцит моральності у діяльності судів як у поведінці суддів, так і сторін, зумовлений низкою причин, серед яких: 1) зниження рівня морального потенціалу у відносинах між людьми в умовах економічних перетворень та соціальної нестабільності; 2) недостатня забезпеченість статусу судді гарантіями його незалежності (особливо неналежний рівень матеріального забезпечення; 3) недостатня «якість» законодавства, що діє, та прийнятого у період його реформування [24, с. 103].

На думку П.Кохана, особливість професії судді з позиції етичних вимог полягає у наявності морального права вирішувати долю інших людей. Наділення правом бути суддею означає суспільну довіру до нього. Саме тому науковець наголошує, що суддя повинен дотримуватись моральних вимог, що панують у суспільстві. Це збереже довіру до судді. Також це робить правосуддя доступним і зрозумілим для громадян. Тільки моральний самоконтроль судді, дотримання ним етичних вимог дають змогу не допустити негативної оцінки діяльності суду, сумнівів у безсторонності [25, с. 241]

Високе моральне положення в суспільстві слід вважати суттєвою вимогою і до кандидатів на посаду судді. Мораль – соціально-культурне явище, яке тісно пов'язане з людиною і становить одну з найважливіших сторін людської життєдіяльності. Це сукупність вимог, приписів, норм і принципів щодо поведінки

людини у ставленні її до суспільства, соціальних інститутів, суб'єктів, до інших людей і до самої себе з позицій добра чи зла. Моральні умови складаються з моральних якостей особи, необхідних для вступу на судову службу та виконання судової діяльності.

Характеристикою високої моральної культури судді є єдність слова і діла, мислення і вчинків, знання і почуття, особиста честь і висока принциповість, уважність до людини і вміння підійти до неї з оптимістичною гіпотезою. Моральна культура передбачає стійкий імунітет проти зла, моральну чистоту, вихованість, що виключає виникнення суб'єктивізму, душевної глухоти, деформації моральної свідомості. Адже, чинити опір злу може лише той, хто сам надійно захищений від нього. Висока моральна культура судді – це результат як сімейного і суспільного виховання, так і постійної роботи над собою, тобто постійного морального самовиховання, самовдосконалення суддів. Система добору кадрів, підвищення кваліфікації, управлінські органи судової гілки влади, суддівська професійна спільнота мають стимулювати постійне моральне самовдосконалення судді.

Теоретичною основою моралі в суспільстві виступає етика. Етика - філософська наука, що визначає норми поведінки, сукупність моральних правил певної суспільної чи професійної групи. На даний час набули популярності питання професійної етики. Різновидом професійної етики є етика судді. На думку О. Прокопенко, сутність і зміст професійної етики об'єктивізуються в сукупності норм морально-етичної поведінки суддів, що здійснюють правосуддя у формі судочинства. Ці норми визначають морально-етичні вимоги до кандидатури судді, суддівську етику під час здійснення судочинства, підстави морально-етичної відповідальності суддів і форми її реалізації тощо. Окрім того, на суддів поширюються морально-етичні вимоги щодо поведінки людини і громадянина у суспільстві [28, с. 101-102]

Етично-психологічні якості судді сприяють всесторонньому і об'єктивному розгляду справ, спокійному, неупередженому відношенню до людей, попереджають появу у нього негативних якостей – упередженості,

жорстокості і т.д. Упередженість спричиняє за собою однобічність оцінки зібраних у справі доказів, упередженість породжує судові помилки, оскільки припускає слідувати лише за фактами, які відповідають думці, що заздалегідь склалася.

Від моральних якостей судді багато в чому залежить виховна дія судочинства. Ці якості не дані від народження, їх необхідно постійно розвивати і удосконалювати в процесі етичного виховання.

Своєю зовнішністю суддя зобов'язаний виховувати у людей шанобливе відношення до судових органів, виробляти упевненість в справедливості винесених ними ухвал. Він повинен володіти вольовими якостями – витримкою, самоконтролем, самовладанням, холоднокрівністю, спокоєм, рішучістю, упевненістю і ін. Професійна діяльність судді вимагає від нього розвинених психофізіологічних якостей – емоційної стабільності (уміння володіти сильними емоціями), тривалої працездатності, «перешкодостійкості» (властивість всіх психічних явищ більшою чи меншою мірою зберігати доцільну структуру в умовах впливу несприятливих чинників, що деформують її), швидкого орієнтування в ситуації, винахідливості, розвинених властивостей уваги.

Уміння судді в будь-якій, найскладнішій ситуації проявити самостійність і твердість, не піддатися «тиску навколишнього оточення» – одна з найважливіших вимог судової етики. Чи можна розраховувати на об'єктивний і неупереджений розгляд справи, якщо суддя знаходиться під впливом сторонньої дії, якщо він володіє думкою про можливі вигоди і невигоди, які вплинуть для нього з прийняттям відповідного рішення. Звісно, що ні. Як правильно зазначає в даному випадку Л. Радухівська, суддя не повинен проявляти неприязнь, гидливість, нетерпимість, упередженість, нестриманість по відношенню до всіх учасників процесу.

Цікаво, що ще в дореволюційної Росії в ст. 201 "Статуту судових установ" (1864р.) зазначалось, що на посади судового відомства не можуть бути призначені: 1) такі, що перебувають під слідством чи судом за злочини чи

проступки, а рівно такі що піддавались судовими вироками, за протизаконні діяння, ув'язненню в тюрму, чи іншому більш суворому покаранню, і ті, які були під судом за злочини чи проступки, що тягнуть за собою такі покарання та не виправдані судовим вирокom; 2) звільнені із служби в судовому порядку, чи з духовного відомства за пороки; 3) такі, що оголошені неспроможними боржниками, 4) і такі, що перебувають під опікою за марнотратство.

Формуючи суддівський корпус, кваліфікаційна комісія зобов'язана враховувати не лише рівень теоретичних та практичних знань кандидата, а й моральні якості. Але в Україні немає чіткого переліку особистих та моральних якостей, якими повинен володіти кандидат на посаду судді. Немає також і методики виявлення та оцінки його професійної придатності. Відтак робота Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в цьому напрямі базується лише на суб'єктивній оцінці членів комісії, що ускладнює єдиний підхід до формування професійного суддівського корпусу. Це свідчить про необхідність нормативного визначення особистих та моральних якостей кандидата. Запровадження в Україні принципово нової процедури призначення на посаду судді вперше є вимогою сьогодення та потребує проведення комплексного науково-практичного дослідження із залученням широкого спектру знань, зокрема й юридичної психології.

Важливе місце у цьому процесі має відводитись професійній підготовці судді. З огляду на це необхідно звернути увагу на підхід, закріплений у багатьох документах Ради Європи, зокрема у протоколі Лісабонської конференції 1995 року, відповідно до змісту якого необхідність розширення і вдосконалення методів навчання нерозривно пов'язується із повагою і сприянням інтелектуальній незалежності суддів. В свою чергу у п.10 «Основних принципів, що стосуються незалежності судових органів», які схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1985 році, зазначається, що особи, відібрані на судові посади, повинні мати високі моральні якості та здібності.

На думку Л. Москвич, в основу оцінки особистісних та моральних якостей кандидата можуть бути покладені кваліфікаційні, об'єктивні та психологічні критерії.

Обов'язковим компонентом особистості судді є і його психологічні якості, оскільки суддя як носій судової влади, виконуючи соціальні функції, виявляє свої неповторні риси: характер, волю, інтереси, потреби, силу свого розуму, знання, свідомість. Саме за допомогою психологічних якостей можна зрозуміти як саме суддя буде виконувати свою соціальну функцію, яким чином буде використовувати свій творчий потенціал. Не зважаючи на те, що психологічні якості особистості судді не менш важливі для правосуддя, ніж їх юридична кваліфікація, цей аспект на сьогодні є недостатньо розроблений.

Тому кваліфікаційна комісія при формуванні суддівського корпусу практично не розглядає психологічні критерії кандидатів на посаду судді. Водночас для виявлення особистісних якостей судді певне значення мають якості ідеологічної сфери. До них відносять політичну зрілість, високий світоглядний рівень, високі моральні якості та розвинуту правосвідомість. Саме вони складають морально-політичну характеристику судді. До числа негативних індивідуально-психологічних факторів особистості судді відноситься: недбалість, неврівноваженість, незібраність, грубість, повільність та ін. Окремі з відзначених недоліків (такі, як недбалість, незібраність, повільність) зустрічаються у деяких суддів протягом всього періоду їх роботи в суді, тобто мають стійкий характер.

Як зазначає М. Клеандров, на шляху до судового корпусу потрібен певний бар'єр для людей, які за своїми психофізіологічними і морально-етичними характеристиками не гідні судової роботи. І саме конкурс тут може і повинен відіграти вирішальну роль. Тому конкурсним шляхом повинні визначатись і психологічні характеристики кандидатів на посаду судді, оскільки саме вони досить істотно відрізняють людей. При інших рівних характеристиках саме ці критерії можуть бути покладені в основу конкурсного відбору на посаду судді – якщо буде зрозуміло, які саме особливості характеру, властивості душі,

психічний генотип і т.п. є переважними для судді, а які навпаки, протипоказані для заміщення цієї посади.

Досить цікавою, і такою, що може бути впроваджена у національну практику, є процедура визначення професійних та моральних якостей кандидата на посаду судді в Англії. Комісія з питань суддівських призначень у Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії (КСП) встановила п'ять головних критеріїв і ключових якостей, необхідних для обіймання суддівських посад. Вони можуть бути адаптовані стосовно різноманітних посад; наприклад, суддя Високого суду повинен мати високий рівень правових знань, тоді як член непрофесійного органу має довести наявність експертних знань у професійній галузі.

1. Інтелектуальні якості (здібність): високий рівень кваліфікації в обраній сфері чи професії; вміння швидко сприймати та аналізувати інформацію; належний рівень знань про право та його фундаментальні принципи, чи здатність, за потреби, набувати такі знання;

2. Особисті якості: чесність та розумова незалежність; здатність до обґрунтованого судження; рішучість; об'єктивність; вміння та готовність навчатися та професійно вдосконалюватися;

3. Здатність до розуміння та справедливого поводження: вміння поводитися з кожним з повагою та чутливістю, незважаючи на походження; готовність терпеливо та ввічливо вислуховувати;

4. Авторитетність (владність) та комунікативні навички: вміння зрозуміло і стисло роз'яснювати всім, кого це стосується, процес та будь-які винесені рішення; вміння надихати на прояв поваги та впевненості; вміння утримувати авторитет в разі оспорювання, піддаванні сумніву;

5. Ефективність (продуктивність): вміння працювати швидко та під тиском; вміння ефективно організувати час та швидко виносити чітко обґрунтовані судові рішення; вміння конструктивно працювати з іншими (зокрема, мати навички лідерства та управління, коли потрібно).

Як бачимо в Англії, при формуванні суддівського корпусу, комісія з питань суддівських призначень приділяє велику увагу моральним якостям кандидата. Для прикладу, донедавна розлучення було перешкодою для призначення на посаду судді. Зовсім недавно це перестало бути перешкодою. Проте, якщо причиною розлучення кандидата у судді стало погане ставлення до членів сім'ї, то він і зараз не зможе бути суддею. Якщо з моменту розлучення пройшло не достатньо часу або процес розлучення ще не завершено, призначення на посаду судді також виключається. Досліджуючи добір кандидатів у судді, С. Бігун стверджує, що в Англії до поведінки судді в його приватному житті висуваються достатньо високі вимоги, як і до поведінки кандидатів на посаду. Якщо відносно особи є підозри щодо їх поведінки в приватному житті, то така особа не може бути навіть рекомендована на посаду судді.

Беручи до уваги досвід Англії, вважаємо, що законодавством України доцільно закріпити обов'язкові вимоги до претендентів на посаду судді такі як високе морально-етичне положення в суспільстві та бездоганна репутація. Не може бути працівником судової влади особа з негативною репутацією в суспільстві.

Варто додати, що останнім часом досить часто набувають широкого суспільного розголосу випадки зловживань з боку суддів, що несумісні з високим званням судді. Такі прецеденти викривають наявні у судовій системі проблеми в цілому, підтверджують, що не завжди на посади суддів призначаються або обираються особи з високими моральними якостями та бездоганною репутацією. Саме тому слід затвердити параметри, які братимуться до уваги при встановленні придатності кандидата на посаду за особистими якостями. Рішення в цій частині прийматиметься на початковій стадії розгляду заяв. Якщо Вища кваліфікаційна комісія суддів України з'ясує, що кандидат не відповідає встановленим вимогам, то процес розгляду заяви має бути зупинено.

Продовжуючи слід зазначити, що етичні вимоги, що ставляться до суддів у різних країнах витікають із міжнародних і національних документів. В свою чергу національними документами, що регламентують етичні вимоги до суддів є: 1) закони (статути); 2) закони і корпоративні акти – кодекси поведінки (етики) суддів [21].

В міжнародних документах також велика увага приділяється етичним вимогам служителів Феміди. Недотримання етичних норм суддею вважається дисциплінарним правопорушенням, що відповідно тягне за собою дисциплінарну відповідальність. Одним із міжнародних документів є Бангалорські принципи 2006 року. Оскільки метою даних принципів є встановлення стандартів етичності в поведінці судді, то останні можуть їх застосовувати як інструкцію або базові принципи своєї поведінки. Згідно з п. 4.1. вищевказаного документу, суддя повинен дотримуватись етичних норм, не допускати прояву некоректної поведінки при виконанні будь-якої діяльності, пов'язаної з його посадою [21, с. 4]. Також цей документ міжнародного значення не лише сприяє кращому розумінню й підтримці здійснення правосуддя з боку представників державної влади та суспільства, а й передбачає, що судді у своїй поведінці є підзвітними відповідним органам. При цьому служителі Феміди діють незалежно і об'єктивно.

Слід нагадати, що суддя постійно перебуває в центрі уваги з боку суспільства. У зв'язку з тим він змушений добровільно прийняти на себе низку обмежень, які здавались би обтяжливими для пересічного громадянина. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади.

Детальніше етичний аспект діяльності представників судової влади досліджено у іншому міжнародному акті – Висновку №3 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку судді, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності (2002 р.). У цьому Висновку за сферою застосування етичні стандарти поведінки суддів запропоновано поділити на 4 групи: а) безсторонність та поведінка суддів під час виконання своїх судових

функцій; б) безсторонність та інші види професійної діяльності суддів; в) безсторонність та позасудова поведінка суддів; г) безсторонність та відносини суддів із засобами масової інформації [77, с. 18].

Найдавнішим є італійський «Кодекс етики», який було прийнято 7 травня 1994 року Асоціацією суддів Італії, професійною організацією судової системи. Термін «кодекс» є недоречним для нього, оскільки він складається з 14 статей, які повністю стосуються поведінки суддів (у тому числі голів судів) та регулює також поведінку прокурорів. Ним регламентовано порядок поводження з окремими особами, обов'язки щодо компетентності, використання державних ресурсів, використання професійної інформації, відносини з пресою, участь в об'єднаннях, імідж безсторонності та незалежності, обов'язок поводитися коректно з колегами, посадова поведінка та обов'язки суддів на керівних посадах.

Цей Кодекс не містить правил щодо дисциплінарної або кримінальної відповідальності членів суддівського корпусу, тому що створений самою судовою владою як внутрішньосуддівський акт. У статті 1 викладено загальний принцип: «У соціальному житті суддя повинен поводитися з гідністю та пристойно і залишатися уважним до суспільних інтересів. У межах своїх функцій та в кожній професійній дії він повинен керуватися такими критеріями, як відсутність персонального інтересу, незалежність та безсторонність».

Щодо вітчизняної суддівської етики, на жаль, бракує належного рівня розвитку. Етична сторона професії судді сьогодні є малодослідженою та законодавчо не закріпленою. В Основному Законі країни немає навіть згадки про моральні правила суддів. Професійне законодавство про суддів теж обмежується єдиним рядком у ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, затвердженому на V-му з'їзді суддів 24 жовтня 2002 р.

Кодекс професійної етики судді містить 12 статей. У вступі зазначається, що судді повинні прагнути дотримуватися цих положень у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності і

неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві. Серед інших, ст. 1 зазначає, що суддя «...повинен бути прикладом законослухняності, неухильно додержуватись присяги...»; ст. 2 ставить до судді вимогу щодо уникнення «...будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя. Він не вправі використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб»; ст. 12 наголошує: «суддя має докладати всіх зусиль, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною» [21, с. 27].

Однак цей законодавчий акт не є обов'язковим для виконання. Крім цього, складається з узагальнень морального характеру без прив'язки до особливостей професії судді, що свідчить про його недовершеність. Правда, як акт рекомендаційного характеру він має право на існування, але варто надати йому правового загальнообов'язкового характеру, як це зроблено в Російській Федерації.

Суддівська етика сучасної Росії, на відміну від України, отримала належний розвиток. Ще в 1991 році відбулась судова реформа. І вже в 1993 році було прийнято Кодекс честі судді Російської Федерації, який розкривав моральний статус суддів. Пізніше, через 10 років (в 2004 році) було прийнято інший Кодекс - Кодекс суддівської етики.

В. Кохан підкреслює, що останній витримав тривалу процедуру обговорення на всіх рівнях влади, створювався з урахуванням міжнародного досвіду і практики, що склалася з 1993 р.. Важливою рисою російського Кодексу суддівської етики є його загальнообов'язковість, тобто його норми підлягають застосуванню без посилань на відповідне професійне законодавство.

Аналогічні кодекси поведінки суддів схвалені і діють у інших пострадянських республіках (Білорусь, Молдова), невиконання положень яких передбачає дисциплінарну відповідальність. Так, згідно з ч.1 ст. 111 Кодексу Республіки Білорусь «Про судоустрій та статус суддів» однією з підстав дисциплінарної відповідальності судді є порушення суддею приписів цього Кодексу честі. У чинному законодавстві Молдови також передбачено

дисциплінарну відповідальність за грубе, систематичне порушення Кодексу етики суддів.

Кодекси поведінки мають деякі важливі переваги: по-перше, вони допомагають суддям вирішувати питання професійної етики, надаючи їм автономність у прийнятті ними рішень та гарантуючи їм незалежність від інших органів влади; по-друге, вони інформують громадськість про стандарти поведінки, які слід очікувати від судців; по-третє, такі кодекси є публічним підтвердженням того, що правосуддя здійснюється на засадах незалежності.

Однак, необхідно відзначити, що незалежність та безсторонність не можна захистити виключно принципами поведінки. Цьому повинні допомагати також численні законодавчі акти, що регламентують дисципліну праці і дисциплінарну відповідальність представників судової влади. Стандарти професійної поведінки суддів відрізняються від норм, закріплених у законах про статус суддів. Вони визначають професійну здатність останніх виконувати свої функції, зберігаючи цінності, які відповідають суспільним очікуванням, паралельно з наданими їм повноваженнями. Це є стандарти саморегулювання, які підтверджують те, що застосування закону не є механічною справою, а передбачає справжні дискреційні повноваження та покладає на суддю відповідальність перед собою та перед громадянами.

Водночас кодекси професійної поведінки можуть негативно впливати на професійну і загальну правосвідомість. Приміром, ними створюється враження, що вони містять усі можливі правила і все, що не заборонено ними, є допустимим. Вони можуть спрощувати ситуації і урешті в суспільстві складається враження, що стандарти поведінки є сталими, фіксованими на певний період часу, хоча у дійсності вони постійно розвиваються. З огляду на це, Консультативна рада європейських суддів (КРЕС) пропонує розробляти та вести мову про «перелік стандартів професійної поведінки», а не про кодекс.

Однак, правова система України належить до системи континентального права, визначальною рисою якої є ідея кодифікації нормативно-правового матеріалу, тому, як вбачається, необхідно зберегти професійні стандарти

діяльності суддів у традиційному кодифікованому вигляді. До того ж більш значимим виступає змістовне наповнення акта, аніж його форма.

Розглядаючи питання щодо етичних засад діяльності суддів, правники зазвичай посилаються на такі категорії етики, як совість, обов'язок, гуманність, справедливість, відповідальність, честь, гідність тощо. На думку О. Черновського, під час здійснення судочинства у межах та порядку, визначених процесуальним законом, суддя повинен виявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до людської гідності та справедливе відношення до людини. Професійно необхідними якостями судді, з погляду Л. Москвич, виступають: а) високий рівень соціалізації особистості; б) правосвідомість і соціальна відповідальність; в) чесність, совісність, сумлінність, дисциплінованість; г) домінування соціально значущих мотивів у сфері професійної діяльності.

В. Кохан вважає, що внутрішня потреба судді у виконанні професійного обов'язку розкривається з позиції такої етичної категорії, як суддівське сумління. При цьому, під суддівським сумлінням науковець передбачає усвідомлення моральної відповідальності перед іншими людьми, моральну самооцінку та вольовий контроль суддею своїх учинків з погляду моральних норм і суспільних принципів. Суддівське сумління не тільки має оціночний характер, змушуючи суддю співвідносити свої дії і рішення з правовими приписами і нормами моралі, а й спонукає його діяти відповідно до внутрішнього переконання, протистояти зовнішньому впливу і тиску. Сумління судді - один із засобів мотивації вибору варіанта поведінки, що допускається законом.

Отже, суддя повинен бути ввічливим, з повагою ставитись до колег та громадян, бути коректним у службових відносинах та завжди дотримуватись культури спілкування. Також при виконання своїх обов'язків представники судової влади повинні діяти неупереджено. Неупередженість суддів передбачено як в міжнародних актах, так і в акта національного законодавства.

Суддя не повинен допускати, щоб родинні, політичні та інші зв'язки впливали на його поведінку та рішення суду, ставити особисті інтереси вище престижу правосуддя, створювати в інших враження, що вони мають на нього вплив, адже це дає привід для сумніву в його неупередженості.

Норми міжнародно-правових актів (ст. 10 Загальної декларації прав людини, ст. 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) гарантують право кожної людини на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Стаття 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» теж гарантує кожному захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону.

На думку В. Кохана, неупередженість суддів виступає основною умовою судочинства, характеризує його сутність. Вона є як вимогою закону, так і необхідною моральною рисою суддів. Здатність зберегти цю незалежність, не піддатися будь-якому впливу, тиску, виявити принциповість – важливі вимоги етики судді. Через характер суддівської діяльності виявлення суддею упередженого ставлення (навіть якщо це відбувається поза його службовою діяльністю) може викликати достатньо обґрунтовані сумніви у його спроможності неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки. Прикладами такого ставлення можуть бути зауваження, жарти, інші коментарі, принизливі для людської гідності, пов'язані зі статтю, релігійними уподобаннями, національним походженням, інвалідністю, віком тощо.

Таким чином, дотримання етичних основ діяльності передбачає утримання суддею від дій, що можуть бути розцінені як використання посадового становища в особистих цілях чи можуть викликати сумнів у його неупередженості, незалежності і справедливості винесених рішень.

Суддя не може здійснювати будь-яких дій, що порушують нормальну діяльність суду чи знеславляють судову владу. В. Єгорова вважає, що суддя не повинен як під час виконання службових повноважень, так і в приватному

житті вчиняти дій, що можуть негативно відобразитися на його моральному вигляді, завдати шкоди його професійній та громадській репутації.

Нині суддівська спільнота розпочала активну роботу над проектом нового Кодексу професійної етики суддів. Проте яким він буде: декларативним зібранням принципів поведінки служителів Феміди для внутрішнього користування чи ефективним інструментом для застосування його норм на практиці, ще не відомо. Адже саме від цього залежить майбутнє «обличчя» української судової влади.

Оскільки судді повинні знати що від них хочуть, а суспільству потрібно знати чого очікувати від представників судової влади, то завданням Кодексу професійної етики судді полягає в тому, щоб повідомляти громадськість про моральний статус суддів. Зміст цього кодифікованого акту повинен детально розкривати правила поведінки судді не лише при здійсненні правосуддя, а й в суспільному житті. Крім цього, в Кодексі потрібно передбачити підстави та види юридичної відповідальності за недотримання положень цього правового документу.

Саме ним мають визначатися вчинки, несумісні зі званням судді, які ганьблять честь і гідність останнього. Так, С.В. Подкопаєв до таких вчинків відносить дію (бездіяльність), що суперечить положенням Кодексу професійної етики судді, дає реальну і достатню підставу вважати, що обов'язок судді незалежно, чесно, неупереджено виконувати свої професійні обов'язки порушено, а так само дію (бездіяльність), що тягне за собою стійку негативну думку про моральне обличчя судді.

На нашу думку, надання Кодексу професійної етики судді загальнообов'язкової юридичної сили сприятиме зміцненню дисципліни в суддівському корпусі. Нині проект нового Кодексу обговорюють у суддівських колективах за участі представників Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради юстиції, до компетенції яких входять питання притягнення служителів Феміди до відповідальності. Саме від них Рада суддів України очікує конструктивних пропозицій. Адже із прийняттям у травні 2010 року

Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» ці органи почали активно ухвалювати рішення про звільнення суддів за порушення присяги. Підставою, відповідно до зазначеного документа, стала невідповідність морально-етичним принципам поведінки судді, незаконне отримання суддею матеріальних благ або здійснення витрат, що перевищують доходи такого судді та членів його сім'ї, та вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів.

Однак його розробники із суддівської спільноти не надто захоплені ідеєю запровадження таких норм поведінки, які б слугували підставою для звільнення суддів. Яскравим тому підтвердженням є думка голови Ради суддів загальних суддів П. Гвоздика, який вважає, що за такої ситуації слід відрізнити Кодекс професійної суддівської етики від Дисциплінарного кодексу судді.

На думку вищезазначеного судді Етичний кодекс повинен сформулювати ті морально-етичні вимоги, які ми пред'являємо до судді, до його бажаної поведінки, тобто того, що ми від нього чекаємо. Таким чином, потрібно врегулювати, якими способами ця бажана поведінка повинна досягатися, але вже ні в якому разі не шляхом застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Треба окреслити, які це рамки поведінки – на роботі, в побуті, у сімейному житті. Задля цього необхідно провести глибше дослідження цієї проблематики. Хоча, дійсно, в окремих випадках порушення етичних норм є несумісним із знаходженням на посаді судді. Але до цього питання треба підійти більш зважено, без особливого поспіху. Крім того, П. Гвоздик вважає, що морально-етичні норми поведінки судді мають використовуватися лише для саморегуляції суддівської спільноти, як це відбувається у багатьох країнах світу, зокрема в Америці, Канаді та Російській Федерації. Там також існують Кодекси суддівської етики, однак вони є внутрішньовідомчими правовими документами, які не тиснуть на суддю, а надають можливість йому самому обирати вірний шлях поведінки, керуючись виправданими часом канонами та

опираючись на свою свідомість і розсуд. За таких умов служителі Феміди повинні впливати один на одного з метою запобігти порушенням норм поведінки та взагалі їх викорінення.

Варто нагадати, що у нас ще діє так би мовити тимчасовий Кодекс професійної етики суддів, який має рекомендаційний характер, тому норми цього документу не надто поспішають виконувати жителі Феміди.

Чи знайдуть своє відображення морально-етичні моменти відповідальності суддів за порушення присяги у новому проекті Кодексу професійної етики суддів, наразі невідомо. Адже його обговорення відбувається у закритому режимі на порталі «Феміда», призначеному лише для представників суддівської спільноти.

Як на О. Тимошук, з правилами суддівської етики повинні ознайомлюватися й адвокати, що практикують у суді, й прокурори, й кандидати у судді, й судді у відставці (приміром, у США при відправці судді у відставку йому надається статус старшого судді і він наділяється правами спостерігача за виконанням обов'язків іншими суддями) та навіть журналісти, об'єктом розслідувань яких часто стає не лише моральні, а й матеріальні цінності представників судової гілки влади. Тому було б доречним розробникам нового проекту Кодексу професійної етики суддів дослухатися до зауважень, які надходять не лише з професійного суддівського середовища.

На думку С. Подкопаєва, досить вдалою уявляється структура Кодексу честі судді в РФ, що складається не із простого переліку положень як це є в Кодексі професійної етики судді України, а з декількох розділів: 1) що закріплює загальні вимоги які ставляться до судді; 2) правила здійснення професійної діяльності; 3) що закріплює позаслужбову діяльність судді; 4) відповідальність суддів за порушення вимог кодексу.

В. Кохан пропонує свою структуру Кодексу суддівської етики, яку можуть скласти такі глави:

Глава 1. Основні поняття суддівської етики

Глава 2. Сфера дії Кодексу

Глава 3. Загальні вимоги до судді

Глава 4. Обов'язки судді в процесі відправлення правосуддя

Глава 5. Обов'язки судді під час здійснення іншої професійної діяльності

Глава 6. Правила поведінки судді в побуті

Глава 7. Ознаки вчинків, несумісних зі званням судді [17, с. 101].

Крім того, вищезазначений слушно зазначає, що при прийнятті на посаду суддя повинен ознайомитись з цим Кодексом, про що повинно робитись письмове засвідчення в його особовій справі. Крім цього, доцільно ввести Главу 8. Дисциплінарна відповідальність, в якій передбачити дисциплінарну відповідальність суддів, за порушення правил, що містяться в Кодексі. Встановити, щоб вимоги цього правового акту були обов'язковими для виконання всіма суддями.

Для прикладу, прийнятий ще 1972 року Кодекс судової поведінки у США й досі не зазнав серйозного перегляду і за весь період був відкоригований лише двома поправками. Він передбачає, що суддя повинен забезпечувати єдність та корпоративність судової системи, тобто сприяти утворенню і закріпленню її авторитету, причому без допомоги представників законодавчої, виконавчої влади та інших осіб, і зазначає, що чесність і незалежність суддів залежить не від когось, а саме від їх діяльності без тіні страху та користи.

Велику роль у цьому кодексі відведено взаємодопомозі з боку досвідченіших колег і керівництва та дії так званих комітетів судової етики. Саме останнім, і лише їм, надається право офіційно висловлювати думку з приводу правильності судової поведінки та давати рекомендації Верховному суду щодо внесення змін до Кодексу судової поведінки. Комітети вправі також друкувати відомості про те чи інше порушення судді, звісно, не вказуючи на конкретні деталі, – особу судді та його місцезнаходження, створюючи тим самим прецедент і можливість відвернення іншого судді від схожого проступку.

У деяких країнах, наприклад, у ФРН та Франції не існує відповідних Кодексів поведінки судді. Вимоги щодо належної поведінки представників

судової влади у вищевказаних країнах передбачені і закріпленні у законодавстві про суддів та нормативно-правових актах, що забезпечують правове становище державних службовців. У цих країнах існують і певні розбіжності у вимогах, які пред'являються до суддів. Так, наприклад, у ФРН служителі Феміди можуть бути членами політичних партій і профспілок, а також будь-яких інших спілок, що переслідують політичні та суспільні цілі. Проте чи може суддя бути членом ради громади, міської чи окружної ради, виконуючи при цьому суддівські повноваження, викликає суперечки.

Загалом, етичні вимоги, що ставляться до суддів у різних країнах світу, витікають із міжнародних і національних документів. Головною ідеєю їх встановлення є недопустимість поведінки суддів, яка може нашкодити авторитету суду та судової влади.

Ще одне: на сьогоднішній день у діяльності судів є помітним дефіцит моральності. Досить часто служителів Феміди притягають до відповідальності за невідповідність морально-етичним принципам поведінки судді, незаконне отримання суддею матеріальних благ або здійснення витрат, що перевищують доходи такого судді та членів його сім'ї, та вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів.

З одним із цих формулювань був звільнений голова Окружного адміністративного суду Києва О. Бачун, який жив «не на одну зарплату» та полюбляв декілька разів на рік із шиком подорожувати до найвіддаленіших куточків світу. До нього приєднався і верховний суддя Олександр Волков, який переглядав справи свого родича – брата дружини І. Бараненка, що працював суддею Київського апеляційного адміністративного суду. Через це його й звільнили. Оскаржуючи таке рішення ВРЮ у Вищому адмінсуді України, пан Волков наголошував на тому, що він ніколи не приховував свої родинні зв'язки, про які знали усі в судовій системі, тому й не розуміє, чому це стало підставою для його передчасного звільнення. Пояснити свою позицію з цього приводу переконливо не змогли члени ВРЮ, тому стали об'єктом нищівної

критики з боку громадськості та журналістів, які назвали їхні дії – політичним замовленням, а сам орган – репресивним щодо суддів.

Відтак випадки зловживань з боку суддів несумісні з високим званням судді. Такі прецеденти викривають наявні у судовій системі проблеми в цілому, підтверджують, що не завжди на посади суддів призначаються або обираються особи з високими моральними якостями та бездоганною репутацією.

Підсумовуючи даний підрозділ слід ще раз зазначити, що формуючи суддівський корпус, кваліфікаційна комісія повинна враховувати не лише рівень теоретичних та практичних знань кандидата, а й моральні якості. Але в Україні немає чіткого переліку особистих та моральних якостей, якими повинен володіти кандидат на посаду судді. Немає також і методики виявлення та оцінки його професійної придатності. Саме тому слід затвердити параметри, які братимуться до уваги при встановленні придатності кандидата на посаду за особистими якостями. Рішення в цій частині прийматиметься на початковій стадії розгляду заяв. Якщо Вища кваліфікаційна комісія суддів України з'ясує, що кандидат не відповідає встановленим вимогам, то процес розгляду заяви має бути зупинено.

Також вважаємо, що законодавством України доцільно закріпити обов'язкові вимоги до претендентів на посаду судді такі як високе морально-етичне положення в суспільстві та бездоганна репутація. Також не повинна бути працівником судової влади особа з негативною репутацією в суспільстві.

Крім того, самі судді повинні приділяти велику увагу етичним нормам в своїй діяльності. Кожен суддя повинен визначати для себе такі рамки дозволеного і недозволеного, які служили б надійним фундаментом його авторитету і репутації.

Висновок до розділу 2

Проаналізувавши найважливіші принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді – принципи незалежності та недоторканості судді слід зазначити наступне:

Принцип незалежності суддів та його гарантії досить детально регламентовані міжнародними та внутрішньодержавними правовими актами. На міжнародному рівні цей принцип детально конкретизовано в Основних принципах незалежності судових органів. В законодавстві України принцип незалежності конкретизовано в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», положення якого, щодо цього питання, цілком відповідають міжнародним стандартам. Значну увагу принципу приділено в рішеннях Європейського суду з прав людини, а також в рішеннях Конституційного Суду України. Проте не дивлячись на велику кількість правових актів, що стосуються принципу незалежності суддів, не слід забувати, що цей принцип може залишатися декларативним положенням, якщо в державі не будуть існувати необхідні механізми її забезпечення.

Принцип незалежності суддів покликаний реально служити забезпеченню законності, а також об'єктивності у виконанні судами завдань правосуддя, перш за все захист прав і законних інтересів громадян. Всі ці права і інтереси громадян можуть бути забезпечені тільки дійсно незалежним судом. Для того, щоб цей принцип не залишався декларативним положенням в законодавстві закріплений перелік положень щодо забезпечення незалежності суддів.

Недоторканість судді як важливий принцип правосуддя, що забезпечує правовий статус судді є специфічним поняттям за своєю сутністю. У підтвердження цього, слід зазначити, що для здійснення ефективного та незалежного правосуддя суддям гарантується більш ширша недоторканність, ніж простим громадянам України.

Сучасний механізм формування суддівського корпусу характеризується незмінюваністю суддів. На законодавчому рівні принцип незмінюваності суддів закріплено Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Аналізуючи статтю 53 вказаного Закону, можна стверджувати, що судді в державі незмінювані. Проте під незмінюваністю суддів не слід розуміти безстрокове заняття посади. Законодавством передбачено певний строк перебування судді на посаді, причому строки дуже відрізняються за тривалістю. Це залежить від

юрисдикції суду, де працює суддя.

Пов'язаний з принципом незмінюваності є принцип єдності правового статусу судді. Принцип єдності статусу суддів включає єдиний підхід до відбору кандидатів і до порядку призначення їх на суддівські посади. Єдиний підхід знаходить своє продовження і у вимогах до суддів, призначених на посаду. Законодавчо закріплена єдність статусу суддів як принципу правового статусу суддів передбачає певні гарантії, за допомогою яких забезпечується реалізація у конкретних правовідносинах суб'єктивних прав, що входять до змісту цього статусу. А саме: рівність однакового матеріального забезпечення, соціального і правового захисту носіїв судової влади, конкурсними засадами щодо формування суддівського корпусу, професіоналізмом як єдиного об'єктивного критерію службової кар'єри, інститутом переводу судді тощо.

Професіоналізм суддів визначається їх теоретичною та практичною підготовленістю в галузі права, моральними та діловими якостями і являє собою якісно-ціннісний комплекс поєднання різносторонніх знань, умінь, професійних суддівських навичок, практичного досвіду, загальнолюдської культури, що відбиває ступінь самоорганізації особи, рівень її професійної діяльності, забезпечує ефективність судової системи і сприяє зростанню її авторитету.

Сумлінно, чесно та неупереджено виконуючи взяті на себе обов'язки, суддя повинен утримуватись від іншої роботи, якій він змушений буде приділяти увагу протягом робочого часу. Обмеження для судді України діють протягом усього часу перебування на посаді судді та не можуть бути відміненими або замінені на інші положення. Вони виступають певним гарантом ефективної діяльності суддів й функціонування судової системи.

ВИСНОВКИ

У результаті наукового дослідження, виконаного на основі аналізу наукових напрацювань та чинного законодавства України, міжнародно-правових актів та практики їх застосування, сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на системне удосконалення принципів правосуддя, що забезпечують статус судді:

Принципами, що забезпечують правовий статус судді – це засади правосуддя, які спрямовані на створення надійних умов для ефективної реалізації правового статусу суддею. До системи цих принципів слід відносити такі принципи: незалежності судді, недоторканості судді, несумісності суддівської посади, незмінюваності та єдності правового статусу судді, професіоналізму судді та принцип дотримання суддею морально-етичних норм;

Щодо двох найважливіших принципів правосуддя, що забезпечують правовий статус судді незалежності та недоторканності то тут слід мати на увазі наступне:

1) Вони взаємопов'язані і, по суті, складають єдиний комплекс нормативних настанов, що мають найважливіше значення для визначення статусу суддів. Зокрема відповідно до чинного українського законодавства (Конституції України, Закону України "Про судоустрій і статус суддів") принцип незалежності судді забезпечується його недоторканністю.

2) Важливе значення цих принципів полягає в тому, що вони відіграють важливу роль, як для правового статусу судді так і для здійснення справедливого правосуддя.

3) Принципи незалежності та недоторканності судді впливають з більш загального принципу правосуддя - принципу самостійності суду, який також є конституційним принципом.

Принципом незалежності судді – це передбачена чинним законодавством фундаментальна засада, яка передбачає здійснення суддею процесуальної

діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Для принципу незалежності суддів характерні наступні ознаки:

1) обмеженість законом, процедурними рамками, в межах яких здійснюється судова влада;

2) легітимна лише при здійсненні процесуальної діяльності судді;

3) зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів (тобто наявність у судді певних морально-психологічних якостей, які сприяють реалізації права судді самостійно приймати рішення по справі);

4) незалежність судді як від зовнішнього (від факторів, що знаходяться за межами судової системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття суддею рішення по справі;

5) формування суддівського корпусу в порядку, що унеможлиблює будь-який неправомірний вплив;

6) стабільність трудової зайнятості, виключні підстави для звільнення судді від посади, досить високий рівень їх матеріального й соціального забезпечення та інше створюють певні гарантії реалізації принципу незалежності суддів на додаток до можливої юридичної відповідальності осіб, які перешкоджають здійсненню правосуддя;

7) за посягання на незалежність суддів передбачено найбільш серйозний вид відповідальності – кримінальне покарання.

Наведений аналіз правового закріплення та реалізації принципу незалежності суддів у світовій практиці свідчить, що багато положень Рекомендації Комітету Міністрів держав – членів Ради Європи реалізовані в законодавстві України.

Важливе значення для правового статусу судді має принцип незмінюваності. Цей принцип визнано законодавствами всього цивілізованого світу. В Україні на законодавчому рівні цей принцип закріплено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Виходячи із змісту даного закону, можна стверджувати, що судді в державі незмінювані. Проте під

незмінюваністю суддів не слід розуміти безстрокове заняття посади. Законодавством передбачено певний строк перебування судді на посаді, причому строки дуже відрізняються за тривалістю. Це залежить від юрисдикції суду, де працює суддя.

Професіоналізм суддів та якість правосуддя великою мірою залежать від професійного рівня кандидатів на посаду судді, їх моральних та ділових якостей.

Сьогодні до професіоналізму судді ставляться більш високі вимоги, ніж раніше. Оцінити рівень професіоналізму суддівського корпусу можливо за відбором кандидатів на посаду судді на підставі їх відповідності професійно важливим якостям, системою професійного навчання суддів, контролем за профпридатністю суддів та ефективним механізмом самоочищення суддівського корпусу від професійно непридатних суддів.

Суттєвою вимогою до кандидатів на посаду судді є їх високе моральне положення в суспільстві, а для судді при здійсненні правосуддя – принцип дотримання суддею морально-етичних норм. Формуючи суддівський корпус, кваліфікаційна комісія зобов'язана враховувати не лише рівень теоретичних та практичних знань кандидата, а й моральні якості. Але в Україні немає чіткого переліку особистих та моральних якостей, якими повинен володіти кандидат на посаду судді. Тому доцільно в законодавство України про статус суддів включити таку вимогу до кандидатів на посаду судді як бездоганна репутація та високе морально-етичне положення в суспільстві. Не може бути працівником судової влади особа з негативною репутацією в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Вісник Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
2. Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус // Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; [Редкол.: Шемшученко Ю.С. (голов. ред.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1998-2013. – Т. 5: П-С – 2013. – 736 с.
3. Великий тлумачник словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укладач та гол. редактор В.Т. Бусел – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». – 2015. – 1728с.
4. Панталієнко П.В. Деякі особливості правового статусу суддів України // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Право". – 2011 – Вип. 165 частина 2. – С.245-251.
5. Теорія держави і права: Підручник / С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О. Д. Тихомиров, В. С. Ковальський; За ред. С. Л. Лисенкова – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
6. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2008. – 412 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
8. Руденко М.В., Рибалко Г.С. Судова влада та правоохоронні органи України: Підручник для студ. вищих юрид. навч. закладів. – Х., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 285 с.
9. Чернова В.О. Поняття та зміст правового статусу суддів як суб'єктів трудового права // Митна справа. – 2012. – №3 (ч.2. кн.2). – с.183-190.
10. Слінько С.В. Концепція незалежності судової влади: функція та елементи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – №4. – С.73-79

11. Розвадовський В.І. Визначення поняття правовий статус Голови Верховної Ради України // Соціологія права. – 2011. – №2. – С.112-117.
12. Василенко В. М. Дисциплінарна відповідальності суддів України: підстави, порядок та особливості дисциплінарного провадження // Право і безпека. – 2011. – №3 . – С.132-137.
13. Подкопаєв С., Сирай М. Проблеми законодавчого регулювання дисциплінарної відповідальності суддів // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – №2. – с.83-87
14. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
15. Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законам як один з основних принципів судочинства в Україні // Право України. – 2012. – № 4. – С. 124–127.
16. Молдован В.В.Судоустрій: Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2013. – 256 с.
17. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
18. Городовенко В.В. Основоположні принципи судової влади (національний та міжнародний аспект) // Конституційні аспекти судової реформи в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. 24-25 березня 2011 р. – Львів: ФОП Кундельський Г.Л., 2011. – 232 с. – с.24-26.
19. Чебан В.І. Правовий статус суддів у міжнародних документах // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина : Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун- т, 2009. – С.196-200.
20. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія – К. : Фенікс, 2007. – 224 с.

21. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): Монографія. – К: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
22. Савенко М.Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30-31 березня 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В.Сташис (голов, ред.) та ін. – Х.; К.: ЦНТ "Гопак", 2006. – 170 с. – С. 98-110.
23. Галайденко Т.В. Сутність принципу незалежності суддів // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011.– №4. – С. 76-85.
24. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г Барабаш та ін.; Нац. акад. прав, наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. I–X.: Право, 2012. – 1128 с.
25. Галайденко Т.В. До питання розмежування категорій «принцип незалежності суддів» та «гарантії його реалізації» // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – №3. – С. 28-40.
26. Про незалежність, дієвість та роль суддів: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (94)12 // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 4(6). – С. 10-11.
27. Галайденко Т.В. Особливості розмежування категорій «принцип незалежності суддів» та «гарантії незалежності суддів» // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2010. – №6. – С. 22–34.
28. Основні принципи незалежності судових органів схвалені Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_201
29. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : [монографія] / Овчаренко О. М. – Х. : Право, 2008. – 280 с.
30. Луць Л. А. Принцип незалежності суддів та його забезпечення в Україні // Незалежність судді: міжнародні стандарти та національна практика: Навч.-практ. посіб. / Луць Л. А., Савченко М. Д., Городовенко В. В. (та ін.);

Центр суддів, студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. – К. : Поліграф – Експрес, 2008. – С. 37.

31. Шицький І. Б. Про окремі питання судової реформи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E30D7E92E24C6ED4C325707C0024CA6E?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E30D7E92E24C6ED4C325707C0024CA6E&Count=500&>

32. Кваша О.О. Принцип незалежності суддів як гарантія протидії порушенням прав людини // Часопис Київського університету права. – 2009. – №2. – С. 229-233.

33. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015

34. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

35. Європейська Хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_236

36. Рекомендація CM/Res (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38

37. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-ХІІ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

38. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 260.

39. Галайденко Т.В. Поняття та класифікація гарантій незалежності суддів // Науковий вісник Академії внутрішніх справ України. – 2011. – №5. – С. 30-39.
40. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / [Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін.] – К., 2008. – 781 с.
41. Василевич М. В. Удосконалення правового забезпечення гарантій незалежності судової влади в Україні // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – №1. – С. 86-90.
42. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : [навч. посіб.] : у 3 кн. Кн. 1. / Шишкін В. І. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
43. Канигіна Г. Незалежність суддів потребує належного фінансування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/11513-nezalezhnist_suddiv_potrebuie_nalezhnogo_finansuvannya__suddy.html
44. Зімер М. Практики та підходи до процесу формування бюджету судових систем України та США. Проект «Справедливе правосуддя». – К., 2012. – 23 с.
45. Кирилюк Р. РСУ захищає право суддів на належне фінансування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/11391-rsu_zahischaє_pravo_suddiv_na_nalezhne_finansuvannya.html
46. Обрусна С. Ю. Суддівське самоврядування в Україні та шляхи підвищення його ефективності в умовах судово-правової реформи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – №3. – С.74-81.
47. Ігонін Р.В. Проблеми функціонування органів суддівського самоврядування у сфері адміністративно-правового забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції // Держава і право. – 2010. – Вип.51. – С.277-282.
48. Москвич Л. М Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : Монографія. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 384 с.

49. Сердюк В. Недоторканність суддів та її значення для здійснення правосуддя // Юридичний Вісник України. – 05.03. 2008. – № 18: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yuricom.kiev.ua/uvu/>
50. Константи́й О.В. Суддівський імунітет як гарантія об'єктивного і неупередженого правосуддя в державі // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – №1. – С.44-47.
51. Висновок Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи від 19 листопада 2002 р.// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1050737&Site=COE&BackColorInternet=DBD CF2&BackColorIntranet=>
52. Закон України «Про Конституційний Суд України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр>
53. Маляренко А. Відповідальність суддів за вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень // Вісник Національної академії прокуратури. – 2012. – №2. – С.95-100.
54. Трепак В. Проблеми відсторонення судді, обвинуваченого у вчиненні посадового злочину, від посади // Конституційні аспекти судової реформи в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. 24-25 березня 2011 р. – Львів: ФОП Кундельський Г.Л., 2011. – 232 с. – С.184-186.
55. Кузьмін Суддівська недоторканність не привілей і повинна мати межі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/3172-имунитет_ne_prioritet.html
56. Даффі В., Футей Б., Пепіс М.-Р. Оцінка Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Проект «Україна: Верховенство права». – К.: USAID, 2010. – 30 с.
57. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К.: Істина, 2010. – 488 с.
58. Москвич Л.М. Принцип незалежності судової системи: міжнародні стандарти й український досвід // Проблеми законності – 2010 – №109 – С. 175-184.

59. Великий енциклопедичний юридичний словник. За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. – 992 с.
60. Обрусна С. Ю. Суддівський корпус України: поняття та правова характеристика // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 318–321
61. Марцинкевич А.М. Проблемні аспекти визначення критеріїв особистих і моральних якостей кандидатів на посаду судді // Митна справа. – 2012. – №1 (79). – С. 242-248.
62. Висновки Венеціанської комісії впливають на законодавство про судоустрій // Обозреватель українською [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.obozrevatel.com/news/visnovki-venetsianskoi-komisii-vplivayut-na-zakonodavstvo-pro-sudoustrij.htm>
63. Полянський Ю.Є. Актуальні проблеми зміцнення незалежності і підвищення авторитету суддів // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2011. – №2. – С. 72-75.
64. Юркевич І.В. Організаційно-правове забезпечення єдності судової влади // Форум права. – 2012. – №1. – С. 1114-1119.
65. Москвич Л.М. Професіоналізм суддів як передумова побудови ефективної судової системи // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка – 2010. – №1. – С. 48-54.
66. Черновський О.К. Психологічна компетентність судді у практичній діяльності // Вісник Вищої ради юстиції – 2011. – №2 (6). – С. 14-18.
67. Москвич Л. До питання про проблеми судової реформи // Вісник Академії правових наук України. – 2009. - №4. – С. 171-179.
68. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія – Х.: Право, 2010. – 464 с.
69. Єгорова В.С. Обов'язки суддів судів загальної юрисдикції // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут" – 2010 – №1 – С. 72-76.

70. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. – 2-ге вид., перероб. і доп. / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – Х.: Фактор, 2010. – 800 с.
71. Саранюк В.І, Юлдашев О.Х. Принцип верховенства права і судочинство // Наше право. – 2011. – № 1. – ч.2. – с. 70-76.
72. Савченко А. В., Останін В. О. Недотримання принципу законності в українському судочинстві як причина порушень прав та інтересів громадян // Науковий вісник НАВС №4–2011. – С.93-103.
73. Кохан П. Дисципліна праці і суддівська етика // Проблеми законності – 2010. – №108. – С. 240-246.
74. Лозовой В.О., Курочка Ю.А. Незалежність суддів як соціальна, психологічна і моральна проблема // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30-31 берез. 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В.Сташис (голов, ред.) та ін. – Х.: К.: ЦНТ "Гопак", 2006. – С.124-129.
75. Радухівська Л.Л. Етика суд ці як елемент довіри громадян до правосуддя // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [Текст]: Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С.165-168.
76. Бігун С. Добір кандидатів і кваліфікація суддів у Великій Британії // Юридична газета. – №14. – 16 квітня. – 2011 р. – С. 4
77. Подкопаєв С.В. Етика суддів: міжнародний досвід та проблеми регулювання в Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=600>
78. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://crimescor.rada.gov.ua/>
79. Кодекс професійної етики судді // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 5. – Ст. 24.

80. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

81. Тимошук О. Утаємничене обговорення правил суддівської етики // Юридичний вісник України – №16. – 21-27 квітня 2012.